

**Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə
Mərkəzi(DCAF)**

Analitik yazı –N11

**Münaqişə -Sonrası Sülh Quruculuğu dövründə
Təhlükəsizlik İdarəçiliyi Gündəminin
Formalaşdırılması**

Alan Bryden, Timothy Donais and Heiner Hänggi

Cenevrə Noyabr 2005

SİLAHLI QÜVVƏLƏR ÜZƏRİNDƏ DEMOKRATİK NƏZARƏT ÜZRƏ
CENERVƏ MƏRKƏZİ (DCAF)
ANALİTİK YAZI- N11

Münaqişə -Sonrası Sülh Quruculuğu dövründə
Təhlükəsizlik İdarəçiliyi Gündəminin
Formalaşdırılması

Alan Bryden, Timothy Donais and Heiner Hänggi

Cenevrə Noyabr 2005

Müəlliflər Haqqında

Alan Briden (Alan Bryden) Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzində(DCAF) Tədqiqatlar İdarəsinin müavini və Münaqişə sonrası Sülh Quruculuğu dövründə Təhlükəsizlik İdarəçiliyi buraxılışının həm-müəllifidir(Münster: LIT, 2005) və bu yazı da onun əsasında yazılmışdır.

Timozi Donais(Timothy Donais) Kanadadakı Windsor Universitetində Siyasi Elmlər üzrə köməkçi Professordur. O, Sülh Quruculuğu dövründə Təhlükəsizlik İdarəçiliyi buraxılışının kənar icmalçılarından biridir.

Heyner Hanqqi(Heiner Hänggi) DCAF-da Direktor Köməkçisi və tədqiqat rəhbəridir və İsveçrədəki Gallen Universitetində Siyasi Elmlər üzrə yüksək rütbəli professordur. O da Münaqişə sonrası Sülh Quruculuğu dövründə Təhlükəsizlik İdarəçiliyi buraxılışının həm-müəllifidir

DCAF analitik yazıları, təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi üzrə debatlar və tövsiyələr irəli sürür. Bu yazılar DCAF tərəfindən sifariş verilmişdir.

Copyright © 2005 Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi(DCAF)

ISBN 92-9222-039-X

İçindəkilər

Abstrakt.....	6
1. Giriş	7
2. Sülh Quruculuğuna Təhlükəsizlik İdarəçiliyi Nöqtəyi-nəzərindən Yanaşılması.....	8
3. Təhlükəsizlik Sektoru İslahatı və İdarəçilik	13
3.1. Təhlükəsizlik Sektorunun İslahatı və Yenidən Qurulması	14
3.2. Münaqişə-sonrası Ölkələrdə Silahlı Qeyri-Dövlət Subyektləri ilə İş	17
3.3. Təhlükəsizlik Sektorunun Yenidən Qurulmasında Mülki Cəmiyyətin İştirakı.....	19
4. Tərkislah, Tərxisetmə və Cəmiyyətə yenidən İntegrasiya	20
4.1. Təhlükəsizlik Sektorunun Yenidən Qurulmasına DDR Proqramlarının Salınması.....	21
4.2. Münaqişədən sonra Yüngül Silahların Yayılmasına və Sui-istifadəsinə qarşı Mübarizə	23
4.3. Mina Fəaliyyətləri Proqramlarının və Praktikalarının Optimallaşdırılması.....	24
5. Qanun Aliliyi və Keçid Ədliyyəsi.....	26
5.1. Keçid Hakimiyyəti altında Qanun Aliliyinin Yenidən Təmin Edilməsi.....	26
5.2. Münaqişə sonrası Ölkələrdə Keçid Ədliyyəsinin Təşviq edilməsi	28
5.3. İnsan Alverinə Qarşı Effektiv Tədbirlərin Hazırlanması	30
6. Nəticələr.....	32

Xülasə

BMT Sülh Quruculuğu Komissiyasının Yaradılması qərarı, gövrək ölkələrdə münaqişənin yenidən alovlanması qarşısını almaq üçün əlavə səylərə ehtiyac olduğuna dair beynəlxalq birliyin razılığını nümayiş etdirir. Əlbəttə, hələ də münaqişə sonrası sülh quruculuğunu inkişaf etdirmək və onu daha da təsirli etmək üçün yeni konsepsiyaların, proqram və praktikaların hazırlanması yolunda mühüm boşluqlar vardır. Bu cür boşluğun biri münaqişə sonrası sülh quruculuğunun təhlükəsizlik tərəfi ilə bağlıdır. Həm münaqişə sonrası cəmiyyətlərin və həm də beynəlxalq birliyin məşğul olmalı olduğu- təhlükəsizlik sektoru islahatından başlamış tərksilah, tərxisetmə və cəmiyyətə yenidən inteqrasiyaya (DDR) qədər bir sıra təhlükəsizlik məsələlərinə və həmçinin, qanun aliliyi və keçid ədliyyəsi məsələlərinə təhlükəsizlik idarəçiliyi yanaşmasının tətbiq edilməsi, təhlükəsizliyi təmin etmək üçün məhsuldar və hesabatlı daxili imkanları daha effektiv və koordinasiya beynəlxalq səylərlə qurmaq üçün mövcud imkanları daha yaxşı başa düşməyə vasitələrlə təmin edir.

Qərbi Afrikada Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi: Prinsiplərin Praktikaya Çevrilməsi

Alan Bryden, Boubacar N'Diaye və 'Funmi Olonisakin

1. Giriş¹

BMT Sülh Quruculuğu Komissiyasının Yaradılması² haqqında verilən son qərar, silahlı münaqişədən sonra dövlətlərin və cəmiyyətlərin yenidən qurulması üçün onların qarşısında duran problemləri həll etmək üçün vacib işıq saçdı. Sülh müqaviləsi imzalanandan faktiki olaraq beş il sonra³, bütün münaqişəli ölkələrin yarısının yenidən münaqişəyə qayıtması ilə aydın oldu ki⁴, müharibədən üzölmüş ölkələrdə dayanıqlı sülhü təmin etmək üçün qarşıda duran mürəkkəb problemləri həll etmək üçün beynəlxalq birliyin sülh quruculuğu vasitələri hələ də tələblərə cavab vermir. Münaqişə sonrası sülh-quruculuğunun çox-təbəqəli və çox-sahəli problemləri ilə üzləşən⁵—adətən bu problemlərə sosial barışıqı təşviq etməkdən tutmuş, ədliyyə sisteminin işinin bərpa edilməsi və keçmiş əsgərlərin tərksilah edilib cəmiyyətə yenidən inteqrasiya edilməsinə qədər məsələlər daxildir-beynəlxalq donorlar müharibədən sülhə çətin keçidin effektiv şəkildə idarə edilməsi prosesində çox zaman zəruri olan bacarıq, koordinasiya və çeviklikdən məhrumdurlar.

Eyni zamanda, dar çərçivədə təhlükəsizlik məsələləri təhlükəsizlik qüvvələrinin nəzarəti və idarəetməsi kimi və ya daha geniş çərçivədə münaqişə sonrası ölkələrin vətəndaşlarının sağlamlığına və həyat şəraitinə yönəlmiş təhlükələrin aradan qaldırılması kimi başa düşülsə də, bütün bu yanaşmalar sülh quruculuğu prosesinin əsasını təşkil edir. Əlbəttə, son onilliyin sülh quruculuğu prosesindən əldə edilən aydın təcrübələrdən biri də odur ki, silahlı qruplar arasında yenidən münaqişənin bərpa edilməsi, mütəşəkkil cinayət, etnik iğtişaşlar və ya geniş yayılmış soyğunçuluq formasında münaqişə sonrası yaranmış təhlükəli vəziyyətin aradan qaldırılması dayanıqlı sülh və bərpa edilən sosial və iqtisadi inkişaf yolunda mühüm birinci addım ola bilər. Təhlükəsizlik olmadan, başqa sözlərlə, nə sülh, nə inkişaf və nə də ədalət ola bilməz.

¹ Bu yazı DCAF-ın redaktə etdiyi kitabın əldə etdiyi əsas nəticələrin bir qismini təqdim edir. Bryden, A., and Hänggi, H., 2005. Security Governance in Post-Conflict Peacebuilding, Münster, LIT Verlag. Tim Donais bu buraxılışın kənar icmalçılarından biridir.

² BMT Baş Məclisi 2005. Baş Məclisin Yüksək səviyyəli Plenar Görüşünün yekun sənədi. A/60/L.1, of 15 Sent. 2005, para. 97-105.

³ “Münaqişə sonrası” termini problemləli termindir. Ümumiyyətlə münaqişə sonrası, münaqişə başa çatandan sonrakı hal demək deyildir, çünki münaqişə heç vaxt sonlanmır. Ən yaxşı halda, bu münaqişənin zorakı mərhələsi başa çatdıqdan sonrakı hal kimi başa düşülür və ya sülh müqaviləsi imzalanandan sonrakı hal kimi başa düşülür.

⁴ Britaniya Kolumbiyası Universitetində İnsan Təhlükəsizliyi Mərkəzi. 2005. İnsan Təhlükəsizliyi Hesabatı 2005. Oksford, Oksford Universiteti Press.

⁵ “Münaqişə sonrası” sülh quruculuğu termini BMT TŞ sənədlərində geniş istifadə olunur və sülh quruculuğunun daha da dar çərçivəsini əks etdirir və onun məqsədi silahlı münaqişənin yenidən alovlanmasının qarşısını almaqdır və münaqişə sonrası cəmiyyətlərdə dayanıqlı sülh üçün şərtlərin yaradılmasıdır. Sülh quruculuğunun daha da geniş konsepsiyası sadəcə müharibənin yenidən alovlanmasının qarşısını almaq haqqında deyil, həm də demokratiya və sosio-iqtisadi inkişaf ilə sülhün əsaslarını gücləndirməkdir. Ona görə də sülh quruculuğu bu cür kontekstdə müzakirə mövzusu olduğu halda “münaqişə sonrası” terminini müəyyənləşdirməlidir. Bax: Hänggi, H., 2005. ‘Approaching Peacebuilding from a Security Governance Perspective’, in: Bryden, A., and Hänggi, H. (eds.), Security Governance in Post-Conflict Peacebuilding, Münster, LIT Verlag, pp. 3-19 (10-15)

Bu yazının məqsədi münaqişə sonrası vəziyyətlərin yaratdığı geniş təhlükəsizlik problemlərini aradan qaldırmaq üçün təkliflər irəli sürməkdir.

Burada qoyulan konkret siyasi tövsiyələr təhlükəsizlik idarəçiliyi, münaqişə sonrası təhlükəsizlik problemlərinin konseptuallaşdırılması və onların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi vasitəsi kimi ortaya qoyulan baxışla üzə çıxır. Əsas arqument ondadır ki, münaqişə sonrası vəziyyətlərdə təhlükəsizlik qorxuları çox-təbəqəli, çoxüzlü olduğundan və bir-biri ilə bağlı olduğundan, onların effektiv şəkildə aradan qaldırılması həm bu reallığı qəbul edən strategiyaların və həm də onlarla məşğul omaq üçün vahid strategiyaların yaradılmasını tələb edir. Təhlükəsizlik idarəçiliyi konsepsiyası, başqa sözlərlə, təhlükəsizliyin həm çox-sahəli təbiətini qəbul edir və həm də münaqişə sonrası ölkələrdəki reallığı tanıyır, yəni təhlükəli mühitdən təhlükəsiz mühitə keçid zamanı çox sayda subyektlərin təhlükəsizliklə bağlı rollarının və vəzifələrinin yenidən dəyişdirilməsi kimi mürəkkəb və uzun proses tələb olunur, bu proses yerli hərbi komandirlərdən başlamış beynəlxalq təşkilatlara qədər uzanır, ondan ötrü ki, təhlükəsizliyin təmin edilməsi yolları “elə” idarə olunsun” ki, o, sülhü sarsıtmasın və əksinə onu dayanıqlı etsin. Münaqişə bitən kimi sadəcə təhlükəsizlik təmin edilməməlidir, həm də müharibədən üzölmüş ölkənin daxili təhlükəsizlik strukturları da islah edilməli və ya yenidən təşkil edilməlidir; qanunsuz-silahlı qüvvələr tərksilah edilməli, tərxis edilməli və yenidən cəmiyyəyə inteqrasiya edilməlidir; və sülhə qarşı yönəlmiş külli miqdarda əlavə maneələr ilə –piyadalar əleyhinə minalardan, yüngül və atıcı silahlı üçün partlamamış mərmilərdən (SALW) tutmuş hərbi cinayətgərlərin varlığına qədər bütün məsələlər ilə üzləşilməlidir. Bunları ayrı, müstəqil məsələ kimi görmək əvəzinə, onların hamısına geniş təhlükəsizlik idarəçiliyi strategiyasının bir hissəsi kimi baxılması üçün daha da ümidli yanaşma ortaya qoyulur.

2. Sülh Quruculuğuna Təhlükəsizlik İdarəçiliyi Nöqteyi-nəzərindən Yanaşılması⁶

Soyuq müharibə bitəndən sonra, yeni təhlükələrin yayılması ilə və qeyri-ənənəvi təhlükəsizlik məsələlərinin “təhlükəsizləşdirilməsindən” sonra, təhlükəsizliyin nə mənə daşdığı haqqında bizim baxışlarımız da dəyişir. Təhlükəsizlik konsepsiyası sadəcə genişləndirilməyib və dərinləşdirilməyib, ona həm də yeni analitik nöqteyi-nəzərdən də yanaşılır. Təhlükəsizlik gündəminin genişlənməsi “isnad edilən obyektlərin” (kimin və nəyin “təhlükəsizliyi” təmin edilməlidir) suallarını ortaya çıxardı və həm də “isnad edilən subyektlərin” haqqında yeni suallara gətirdi (kim və nə “təhlükəsizliyi” təmin etməlidir). İndi artıq ekoloji və iqtisadi təhlükəsizlik haqqında danışmaq adi hal olmuşdur, eyni zamanda soyuq müharibədən sonrakı dövrdə mülki münaqişələrin və baş tutmamış dövlətlərin çoxalması, fərdlərin və qeyri-dövlət qruplarının təhlükəsizlik obyektləri kimi baxıla bilməsi (və baxılmalıdır) kimi özünə getdikcə yer tutan anlayışa gətirdi. Xüsusilə, insan təhlükəsizliyi anlayışı –hələ ki ona düzgün tərif verilməmişdir– beynəlxalq siyasi səhnədə daha çox tanınma qazanmışdır və piyadalar əleyhinə minadan başlamış, mütəşəkkil cinayət və aclığa qədər bir sıra problemlərin təhlükəsizlikləşdirilməsinə töhvə vermişdir. Bu cür kontekstdə, təhlükəsizliyin başlıca isnad obyektı olaraq dövlətə və dövlətin təhlükəsizliyini təmin etməli olan dövlət təsisatlarına yönəlmiş adi təhlükəsizlik müzakirələri, artıq indiki tələblərə cavab vermir.

⁶ Bax: Hänggi, H., 2005. ‘Sülh Quruculuğuna Təhlükəsizlik İdarəçiliyi Perspektivindən Yanaşılması’, s.3-19; Bryden, A., 2005. ‘Shaping the Security Governance Agenda in Post-Conflict Peacebuilding’, in: Bryden, A., and Hänggi, H. (eds.), Security Governance in Post-Conflict Peacebuilding, Münster, LIT Verlag, pp. 253-268

Eyni zamanda, “idarəçilik” anlayışı da geniş yayılmış və bu xüsusilə qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi ilə baş vermişdir. Rəsmi olaraq, idarəçilik “struktur və proseslər kimi başa düşülə bilən və onlar mərkəzi siyasi hakimiyyətin olmadığı yerlərdə, dövlət və özəl subyektlərə öz müstəqil tələb və maraqlarını məcburi siyasi qərarlar qəbul edilməsi və yerinə yetirilməsi vasitəsilə koordinasiya etməyə imkan verir”⁷. İdarəçilik müzakirəsi bu cür müəyyən edilməklə, siyasi hakimiyyətin müxtəlif səviyyəli qarşılıqlı əlaqə ilə dövlət və özəl subyektlər arasında bölündüyü hallarda siyasətin qurulması və koordinasiyası probleminə diqqət çəkir.

Dövlətlərin əsas oyunçu olduğu dünyada və qeyri dövlət subyektləri ilə hakimiyyəti paylaşdığı halda, *hökumət* yox idarəçilik anlayışı müasir qlobal siyasətin getdikcə artan mürəkkəb təbiətini daha yaxşı əhatə etmək iqtidarındadır.

“Təhlükəsizlik idarəçiliyi” anlayışı, təhlükəsizliyin təmin edildiyi (yuxarıda deyildiyi geniş mənada) mexanizmlər və strukturlarla məşğul olur. Dövlət səviyyəsində, təhlükəsizlik idarəçiliyi təhlükəsizlik sektorunun təşkili və idarəetməsini nəzərdə tutur və əsas vəzifələri dövləti və onun tərkib hissələrini qorumaq olub aşağıdakı bütün orqanları özündə cəmləşdirir (silahlı qüvvələr, polis, kəşfiyyat agentliklərindən başlamış təhlükəsizlik siyasətini formalaşdıran, yerinə yetirən və ona nəzarət edən təsisatlara qədər) – beləliklə, təhlükəsizlik *sektoru* idarəçiliyi ölkə səviyyəsində təhlükəsizlik idarəçiliyinə tətbiq olunur. Sabitlik hökm sürən ölkələrdə arqument kimi gətirilə bilər ki, mərkəzi siyasi hakimiyyətin iştirakı təhlükəsizlik sektoru idarəetməsinə daha az *idarəçilik* məsələsi kimi baxmağa imkan verir nəinki *hökumətlərin* məsələsi kimi, təhlükəsizlik idarəçiliyi məsələləri xüsusilə münaqişə sonrası sülh quruculuğu üçün istifadə edilə bilər, əsasən də mərkəzi siyasi hakimiyyətin olmadığı və ya zəif olduğu hallarda və təhlükəsizliyin təmin edilməsində öz payı olan çoxsaylı subyektlərin olması ilə.

Münaqişə sonrası ölkələr bir qayda olaraq mürəkkəb təhlükəsizlik problemləri ilə üzləşirlər və onların çoxu dövlətin qanuni güc işlətmək üzərində nəzarətinin itməsi nəticəsində baş verir. Bu nəzarətin bərpa edilməsi (və eyni zamanda onun demokratik nəzarət mexanizmləri və hesabatlılıq vasitəsilə məhdudlaşdırılması) istənilən sülh quruculuğu prosesinə uzun müddətli fundamental problemlər yaratsa da, orta müddətdə, münaqişə -sonrası ölkələr çox sayda başqa təhlükəsizlik subyektləri ilə xarakterizə olunur və onların heç də hər biri eyni məqsəd və vəzifələri paylaşmır. Bu subyektlər beynəlxalq hərbi və polis elementlərini, dövlət səviyyəsində hərbi, polis və hərbiyə bənzər qrupları (münaqişə nəticəsində az-çox cinayətə qurşanan və siyasiləşən) əhatə edə bilər və həmçinin, üsyançı qüvvələr kimi qeyri-dövlət silahlı qrupları (az-çox sülh sazişi ilə razılaşan qüvvələr), mütəşəkkil cinayətgər birlikləri və yerli komandirlərə tabe olan silahlı elementləri əhatə edə bilər. Təhlükəsizlik idarəçiliyi məsələlərində payı olan çoxsaylı subyektlər, o cümlədən, beynəlxalq təşkilatlar və transmilli özəl təşkilatlar, regional qüvvələr (o cümlədən, qonşu ölkələr və bölgəşəl təşkilatlar) və ölkədaxili mülki cəmiyyət təşkilatları da bura daxildir. Bu mənada, bütün ərazi səviyyələrində, yerli səviyyədə başlamış dövlət -altı, dövlət, regional və qlobal səviyyələrə qədər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olanlar münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəçiliyinə cəlb olunur.

Münaqişə sonrası ölkələrdə çox sayda çətinləşdirici tərəflərin oyunda olması və onların maraqlarına görə, təhlükəsizlik idarəçiliyi bu cür cürbəcür qruplar arasındakı mürəkkəb, dəyişən və çətin əmək bölgüsündən təşkil olunur. Hər bir təhlükəsizlik sektoru təşkilatı çoxtərəfli təhlükəsizlik gündəmi

⁷ Krahnmann, E., 2003. “Təhlükəsizlik idarəçiliyinin konseptuallaşdırılması”, Cooperation and Conflict c. 38, N 1, s. 11.

qurduğu və yerinə yetirdiyi zaman problemlə üzləşdiyindən, təhlükəsizlik idarəçiliyi problemi, mütləq insan və dövlət təhlükəsizliyinə qarşı birbaşa təhlükələri aradan qaldıran və ya onlara cavab verən yollarla, çoxsaylı təhlükəsizlik təşkilatlarının koordinasiyasını, idarəetməsini və ardıcılığını və eyni zamanda onlarla uzun müddət ərzində məşğul olmaq üçün yerli imkanlar qurmağı nəzərdə tutan yüksək dərəcəli siyasi prosesi nəzərdə tutur. Çoxtərəfli sülh quruculuğu səyləri baxımından, münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəetməsinə cəlb olunanların işi üçün “evsiz pişikləri otarmaq” nümunəsi ən uyğun metafordur.

Son on illikdə genişlənmiş təhlükəsizlik gündəminin qəbul edilməsi, münaqişə sonrası ölkələrdə, çoxtərəfli səviyyələrdə, təkcə geniş dairəli təhlükəsizlik təşkilatlarının idarə edilməsinin zərurət daşmadığını, həm də burada eyni dərəcədə həll edilməli çox sayda təhlükəsizlik “sahələri” –nin olduğu qənaətinə gətirdi. Münaqişə sonrası və sadəcə münaqişə sonrası cəmiyyətlərlə üzləşilən təhlükəsizlik problemlərinə aşağıdakılar aiddir: çox sayda keçmiş döyüşçülərin, o cümlədən, həddi buluğa çatmamış yaşda olan əsgərlərin tərksilah olunması, tərxis olunması və cəmiyyətə inteqrasiya olunması; SALW, piyadalar əleyhinə minalar və partlamamış maddələr kimi müharibə qalıqlarının qarşısının alınması və aradan qaldırılması; effektiv təhlükəsizlik qüvvələri və idarəçilik mexanizmləri qurmaq üçün geniş təhlükəsizlik sektoru islahatlarının aparılması; qeyri-qanuni silahlı qüvvələrin buraxılması və ya onların qanuni qüvvələrə inteqrasiya edilməsi; keçid dövrü hakimiyyəti daxil, qanun aliliyinin təmin edilməsi; keçmişdə baş verən cinayətlərin və törədilən qəddarlıqların tezliklə kompensasiya edilməsi və barışığın təşviq edilməsi.

Təhlükəsizliklə əlaqəli tapşırıqların siyahısı özü-özlüyündə əhəmiyyətli dərəcədə qorxuducu olsa da, münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəçiliyi onunla da mürəkkəbləşir ki, bu tapşırıqların çoxu sadəcə başqa təhlükəsizlik məsələləri ilə yaxından bağlı deyil, həm də daha geniş sülh quruculuğu prosesinin cəhətləri ilə bağlıdır. Xalqın inamını minimum səviyyədə qazanan dövlət təhlükəsizlik təsisatlarının olmadığı yerlərdə, münaqişə sonrakı dövrdə üzləşilən həddən artıq çox SALW işləri ilə məşğul olmaq çox zaman mümkün olmur; tərksilah, tərxis etmə və yenidən inteqrasiya (DDR) məsələlərinin sosio-iqtisadi yenilənmə ilə yaxından bağlı olması; və qanun aliliyinin yenidən bərqərar olunması qanun aliliyini təkcə qəbul edən və həyata keçirən iradə ilə yox, həm də bu qanunlara özləri riayət edən qanuni siyasi hakimiyyətin bərpası ilə baş verir. Ona görə də, reallıq odur ki, yuxarıda sadalanan təhlükəsizlik problemləri təkcə mürəkkəb yollarla başqa təhlükəsizlik təhdidləri ilə əlaqəli deyildir, həm də münaqişə sonrası sülh quruculuğunun təhlükəsizlik, sosio-iqtisadi və siyasi ölçüləri arasında da yaxın əlaqələr vardır. Sülh quruculuğu müəmmasının mürəkkəbliyinə görə, sülh quruculuğu fəaliyyətlərinin uyğun koordinasiyası və ardıcılığının təmin edilməsi istənilən sülh quruculuğu əməliyyatlarının uğuru üçün fundamental ilkin şərt kimi ortaya çıxır.

Münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəçiliyi məsələləri boyunca düşündükcə, dörd bir-birini birləşdirən əhəmiyyətli məsələ ortaya çıxır: münaqişə sonrası sülh quruculuğu üçün şərtlərin və ya spesifik şəraitlərin çərçivələşdirilməsi; kənar qüvvələrin rolları və nüfuzu; yerli sahiblənmənin inkişaf etdirilməsində ortaya çıxan problem və dilemmalar; və nəhayət, uyğun fəaliyyətlərin ardıcılığı.

Şərtlərin çərçivələşdirilməsi. Bütün münaqişə sonrası ölkələrə tətbiq edilən ümumi şərtlərdən başqa, münaqişə sonrası sülh quruculuğu üçün xüsusi imkanların, məhdudiyətlərin və keçid nöqtələrinin formasını dəyişmək üçün bir sıra spesifik təhlükəsizlik, siyasi, sosio-iqtisadi şərtlər

toplusu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu şərtlər dərin kök salmış şərtlər olmalıdır və onlar sülh quruculuğu strategiyaları formalaşdırıldıqda hesaba alındığı zaman ancaq müəyyən dərəcədə kənar subyektlər tərəfindən təsirə məruz qala bilər. Təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən baxsaq, münafişənin müddəti, zorakılığın səviyyəsi, fraksiyalıq və etnik və dini ölçülər birlikdə münafişə sonrası sülh quruculuğunun imkanlarını formalaşdırır. Münafişənin sərhəddən kənar təhlükəsizlik ölçüləri, münafişə zonasına və münafişə zonasından axan əsgərlər və silahlarla bağlı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Münafişədən öncəki siyasi gedişlər və onun münafişə öncəsi təhlükəsizlik sektorunda necə əks olunması, münafişə sonrası siyasi quruluş imkanlarını və gözləntilərini formalaşdırır. Tarixi olaraq nə təhlükəsizlik və nə də demokratik idarəçilik təmin etməyən və əvəzində korrupsiya, repressiya və cəzasızlıq ilə xarakterizə olunan ölkələr öz vətəndaşlarının inamsızlığı ilə üzləşir və onlar da öz təhlükəsizliklərini başqa yollarla qeyri dövlət silahlı qruplarda axtarır. Bu cür hallarda, mülki cəmiyyət repressiyaya məruz qalır və onun monitoring rolu oynaması da mümkün olmur. Nəhayət, mümkün sosial və iqtisadi mənfəət münafişə sonrası sülh quruculuğu potensialını da dəyişməkdə təsirlidir. Bu xüsusilə DDR proqramlarına yatırım qoymaq üçün mühüm əsas rolunu oynayır, çünki burada iqtisadi imkanların olmaması cinayətgərliyi artırır və zorakılıq sahibkarları yaradır və onların da döyüşçü kimi öyrəndikləri təcrübəyə əl atmaqdan başqa çox az variantları olur.

Kənar qüvvələrin cəlb edilməsi. Bu işə bağlı olan kənar təşkilatların resursları və öhdəlikləri, münafişə sonrası sülh quruculuğunun təhlükəsizlik və inkişaf əlaqəli məqsədlərinin irəli aparılmasında əhəmiyyətli cəhət olmuşdur. Aparıcı kənar təşkilatlara sülhməramlı qüvvələrin, keçid hakimiyyətlərinin, inkişaf və donor təşkilatlarının və həmçinin, uyğun qeyri-dövlət təşkilatlarının (QHT-in) və kommersiya şirkətlərinin birliyi kimi baxmaq olar. Avropa Birliyi (AB) və Qərbi Afrika Ölkələri İqtisadi Birliyi (ECOWAS) kimi beynəlxalq təşkilatlar və yerli müştərilər arasında əlaqələr qurulmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər və həmçinin, geniş beynəlxalq oyunçuların malik olmadığı yerli səviyyədəki bilgilər və işlər barədə də faydalanar. Siyasi səviyyədə, kənar yanaşmalar çox zaman koordinasiyasız olmuşdur və ya başqa islahat gedən ölkələrdə tətbiq edilməyən daxili təcrübələrlə forması dəyişmişdir. Çox tərəflərin bir yerdə olduğu proseslərdə, siyasi ardıcılığı təmin etmək üçün təhlükəsizlik idarəçiliyinin müxtəlif tərəfləri ilə məşğul olan cürbəcür xarici təşkilatlar tərəfindən daha da ardıcıl birgə yanaşmalara ehtiyac vardır. Yerlərdə isə, koordinasiyaya qarşı yönəlmiş problemlər, işlərə cəlb olunmuş təşkilatların bir-birini örtən mandatları və bir-birinə əks olan yanaşmaları tərəfindən yaradılır. Münafişə sonrası ölkələrdə iş, xarici təşkilatların uzun müddətli öhdəliyini tələb edir. Hətta daha əhəmiyyətli, yerli təsisatların öz təhlükəsizlik sektorları idarəçiliyi üzərində hakimiyyəti ələ almaq iqtidarında olana qədər, bu təşkilatların orada qalması iradəsidir. Xarici müdaxilə üçün qanunilik (legitimlik) də vacibdir. Beynəlxalq və çoxtərəfli təşkilatların səlahiyyəti, beynəlxalq birliyin iradəsini və həmçinin, onun norma və dəyərlərini təmsil edir. Eyni zamanda, çox zaman beynəlxalq birlik öz səlahiyyətlərini sülh müqavilələrinə daxil edir və beləliklə, orada sülh prosesinin tərəfsiz təminatçıları kimi çoxtərəfli təşkilatların ümdə rolu tanınır. Ona görə də, BMT kimi çoxtərəfli təşkilatların təhlükəsizlik idarəçiliyi ilə əlaqədar primis inter pares (bərabərlər arasında birinci) kimi mövqe tutması, spesifik münafişə sonrası ölkələrdə qanunilik və hesabatlılıq bərqərar olduqca və işlədikcə, onlara diqqətli münasibət bəslənməsini tələb edir.

Yerli Sahiblənmə. Beynəlxalq birliyin münafişə sonrası vəziyyətlərə müdaxiləsi, əksər hallarda, yerli siyasi qüvvələrin öz narazılıqlarını dinc yolla həll edə bilmədiyini nümayiş etdirir və amma, eyni zamanda sülhün kənardan edilən təzyiqlə qəbul edilə bilinmədiyi də qəbul edilir. Ona

görə də, sülh quruculuğu gedən ölkələrdə yerli və beynəlxalq qüvvələr arasında məsuliyyətlərin bölünməsi vacib məsələdir, ancaq həm də çətinliklərlə doludur. Yerli hakimiyyətlər ya təhlükələrə effektiv şəkildə cavab vermək iqtidarında deyillər, ya da xüsusi qruplar üçün bunları etmək istəmirlər. Əksinə, beynəlxalq qüvvələrin təhlükəsiz mühit yaratmaq cəhdləri, beynəlxalq qüvvələri öz fəaliyyət və qərarlarında, geniş mənada hesabatsız sayan qüvvələrin müqavimətinə rast gəlir (ən azı münaqişə sonrası ölkələrin vətəndaşları ilə əlaqəli). Yerli və ölkədaxili qüvvələr, bir tərəfdən, öz hakimiyyət iddialarını müharibədən üzülmüş ölkənin aparıcı qruplarını təmsil etdikləri ilə əsaslandırır və bu cür iddialar çox zaman münaqişə sonrası seçkilərin nəticələri vasitəsilə gücləndirilir. Sonucda, münaqişə sonrası sülh-quruculuğu pərakəndə siyasi hakimiyyət ilə xarakterizə olunduğundan, özlərini legitim qüvvə kimi iddia edən xüsusi qüvvələrin təhlükəsizlik sahəsində effektivliyi çox zaman nəticə hasil etmək baxımından əhəmiyyətli olur. Talançı idarəetmə məsələsi və sülh quruculuğu prosesinin pozulmasında həyati maraqları olan yerli təhlükəsizlik qüvvələri ilə ziddiyyətlərin yaratdığı problemlər bu məsələ ilə bağlı məsələlərdir. Praktikada, sülh quruculuğu prosesinin geniş qollarına fəal şəkildə düşmənin münaqibət göstərən təhlükəsizlik subyektləri müharibə sonrası effektiv təhlükəsizlik idarəçiliyinə ən böyük maneələrdən biridir. Bu mənada, müharibənin aktiv mərhələsinin bitməsi ilə, qanun aliliyi çərçivəsində təhlükəsizlik təmin edə bilən etibarlı daxili təhlükəsizlik təsisatlarının yaradılması müddəti arasında, bir qayda olaraq yaranan təhlükəsizlik boşluğunu bağlamaq üçün beynəlxalq qüvvələr tələb olunur. Daxili təhlükəsizlik təsisatları bacarıqlar əldə etdikcə, hakimiyyətin beynəlxalq qüvvələrdən yerli qüvvələrə ötürülməsi məsələsi yerli sahiblənməni bir hissəsi olduğundan, digər narahatlıq onda olur ki, daxili siyasi təsisatlar strateji məqsəd qurmaq iqtidarında olmadığı halda, münaqişə sonrası ölkənin təhlükəsizlik siyasətinin geniş konturları çox zaman sülh prosesinin ilkin mərhələsində xaricilər tərəfindən müəyyən edilir. Bu cür vəziyyət, təhlükəsizlik idarəçiliyinin münaqişə sonrası ölkənin siyasi reallıqlarını və maraqlarını yox, beynəlxalq birliyin narahatlıqlarını və prioritetlərini əks etdirdiyi haqda, sülh quruculuğu gedən ölkələrdə narazılığa gətirir. Bu kontekstdə, yerli sahiblənmə kənar qüvvələrin irəli sürdüyü gündəmin yerli subyektlər tərəfindən həyata keçirilmə prosesi riskini yaşayır. Ona görə də, təhlükəsizlik idarəçiliyi dilemmasının bir hissəsi də, daha geniş sülh quruculuğu məqsədlərini pozmadan, sülh quruculuğunda yerli sahiblənməni necə gücləndirmək yollarını axtarmaqdır.

Ardıcılıq. Sülh quruculuğu tədbirlərinin ardıcılığı onların uzun müddətli dayanıqlığı üçün aparıcı rol oynayır. Münaqişə sonrası sülh quruculuğu tədbirləri, ideal modeldə, ölkə səviyyəsində siyasi gedişlərlə, yerli imkanlar qurmaq çərçivəsində konstitusiya və hüquqi islahatlarla bir birinə qovuşdurulacaqdır. Bu cür ideal vəziyyətlərin qaçılmaz olmadığı vəziyyətlərdə, uyğun sülh quruculuğu tədbirlərinin inteqrasiyası və ardıcılığı tələb olunur. Bu hal, uyğun qüvvələrin və məsələlərin xəritələnməsini tələb edir, lakin planlaşdırılmış müdaxilələr üçün kiçik konkret təlimatlar verən ətraflı siyahılara aldanmaqdan çəkinilməlidir. Bu cür əlaqələrin siyasət və proqramlaşdırma mənasında aparılması koordinasiya və əməkdaşlıq problemlərinin nəticələrinin aradan qaldırılması baxımından vacibdir və həmçinin, cari və gələcək müdaxilələrdə prioritetlərin müəyyən edilməsində vacib rol oynayır. Keçmiş döyüşçülərin tərxis edilməsi haqqında qərar, təhlükəsizlik sektorunun yenidən qurulmasının parametrlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir və bu ona gətirir ki, münaqişə sonrası müxtəlif təhlükəsizlik qüvvələrinin tərkibi və sayı DDR tədbirlərinin sonunda yox, tam da əvvəlində daha yaxşı müəyyən edilir. Məktəblərin minalardan təmizlənməsi o zaman məna daşıyır ki, müəllimlər bu haqda təlim keçsin və öz işlərinə başlamağa hazır olsunlar. Ardıcılığın aparıcı məsələsi, hakimiyyətin nə zaman yerli qüvvələrə verilməsindədir. Bu suala dəqiq cavab yoxdur, lakin bu günə qədər mövcud olan tendensiya ondan

ibarətdir ki, beynəlxalq birlik siyasi gedişli çıxış strategiyasının bir hissəsi kimi, söhbət mövzusu olan ölkədə idarəçilik imkanlarını daha aydın formada qiymətləndirməklə yox, hakimiyyətin daha tez ötürülməsinə üstünlük verir.

Yuxarıda deyildiyi kimi, müharibə sonrası ölkələrdə təhlükəsizlik idarəçiliyinə bir-biri ilə bağlı məsələlərdən ibarət sahələri və tərəfləri təşkil edən vahid, inteqrasiya olunmuş komplekt kimi baxılmasına baxmayaraq, həm praktik və həm də analitik məqsədlər üçün bu cür geniş məsələlərin daxilində bir birini əhatə edən üç məsələni ayırmaq mümkündür və bu məsələlər BMT TŞ çərçivəsində münaqişə sonrası sülh quruculuğu müzakirələrini əks etdirir⁸. Birinci məsələ, spesifik olaraq təhlükəsizlik sektoru islahatı və idarəçiliyi ilə əlaqəlidir, və o təkcə təcili olaraq təhlükəsizlik sektorunun yaxşı və demokratik prinsiplər əsasında yenidən qurulması ilə deyil, həm də silahlı qeyri-dövlət qüvvələrinin yaratdığı problemlərlə konstruktiv olaraq məşğul olur və eyni zamanda yerli mülki cəmiyyət təşkilatlarına təhlükəsizlik idarəçiliyində məzmunlu rol qazandırır. İkinci mövzu, DDR-la bağlı məsələləri önə çəkir, və o təkcə əsgərlərin müharibə sonrası dövrdə mülki həyata transformasiyası zamanı ortaya çıxan problemləri əhatə etmir, həm də yüngül silahların və piyadalar əleyhinə minaların gətirdiyi nəticələr ilə üzləşməyi də zəruri edir. Üçüncü əsas mövzu, təhlükəsizliyin ədalət hissəsinə fokuslanır və tamamilə təhlükəsizlik idarəçiliyi nöqtəyi- nəzərindən qanun aliliyi və keçid ədliyyəsi məsələləri ilə məşğul olur. Növbəti bölmələrdə bu hissələrin hər biri növbə ilə nəzərdən keçirilir. Spesifik məsələlərin analizindən sonra yuxarıda ifadə olunan müstəqil məsələlərlə bağlı konkret siyasi tövsiyələr gəlir. Bu tövsiyələr, spesifik münaqişə sonrası ölkələrdə geniş tərkibli təhlükəsizlik idarəçiliyi həyata keçirməyin yollarını təklif etmək niyyətindədir.

3. Təhlükəsizlik Sektoru İslahatı və İdarəçiliyi

Ölkənin yeganə qanuni güc işlətmək təşkilatı rolunu oynamasına görə, təhlükəsizlik sektorunda *hökumətdən idarəçiliyə* keçidin ümumiyyətlə çox mülayim şəkildə olmasını gözləmək üçün kifayət qədər əsaslar vardır. Lakin, təhlükəsizlik sektoru ilə bağlı işlərin ancaq dövlət təsisatlarına aid olması kimi düşünülməsi bir sıra ölkələrdə, xüsusilə də münaqişə sonrası ölkələrdə reallığa uyğun gəlmir. Yarıdan çox hallarda, qeyri-dövlət qüvvələri, silahlı qruplar və həmçinin mülki cəmiyyət təşkilatları təhlükəsizliyin təmin edilməsində və həmçinin, sarsıtılmasında əhəmiyyətli rol oynayırlar. *İdarəçilik* nöqtəyi- nəzərindən baxsaq, bu anlayış təhlükəsizlik sektoruna geniş anlamdan baxmağa çağırır və qeyri-qanuni təhlükəsizlik qüvvələrini və qeydə alınmamış mülki cəmiyyət təşkilatlarını da öz sıralarına daxil edir. Demokratik idarəçilik prinsiplərinə uyğun olan təhlükəsizlik sektoru aparatının yenidən qurulması, münaqişə sonrası sülh quruculuğunun uğur qazanması üçün həlledici rol oynayır. Bu işin irəli aparılması üçün, iki mürəkkəb və ona görə də çox zaman nəzərdən qaçırılan məsələ həll olunmalıdır: qeyri dövlət silahlı güclərinin qalıqlarının gövrək sülh quruculuğu prosesini pozması üçün, onlarla konstruktiv şəkildə təmasa girilməsi, və təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyinin gücləndirilməsinə kömək edilməsi üçün mülki cəmiyyət təşkilatlarına imkan yaradılması.

⁸ Bax, BMT TŞ, 2005. Təhlükəsizlik Şurası Prezidentinin Bəyənəti, S/PRST/2005/30 12 İyul 2005, TŞ-nin “Maintenance of International Peace and Security – The Role of the Security Council in Humanitarian Crises: Challenges, Lessons Learned, the Way Ahead” üzrə açıq iclasında çıxış; BMT TŞ, 2005. C. Jean-Marie Guéhenno-nun çıxışı- Sülh Məramlı Əməliyyatlar üzrə Baş Katibin müavini. S/PV.5225, 12 İyul 2005; Yunanistanın BMT-də Daimi Missiyası, 2005. TŞ-nin 12 İyul TŞ-nin “Maintenance of International Peace and Security, The Role of the Security Council in Humanitarian Crises: Challenges, Lessons Learned, the Way Ahead” debatlarına təqdim edilən konseptual yazı.

3.1. Təhlükəsizlik Sektorunun İslahatı və Yenidən Strukturlaşdırılması⁹

Təhlükəsizlik sektoru islahatı¹⁰ nisbətən yeni konsepsiya olmaqla iqtisadi inkişafıla bağlı yardımlar, təhlükəsizlik əməkdaşlığı, demokratiyanın inkişafı və münaqişə sonrası sülh quruculuğu kimi rəngarəng sahələrə cəlb olunmuş qüvvələr arasında geniş dəstək almışdır. Aparıcı düşüncə o olmuşdur ki, islah olunmamış təhlükəsizlik sektoru dayanıqlı inkişaf, demokratiya və sülhün təşviqi üçün əsas maneədir və beləliklə təhlükəsizlik siyasəti, sülh və demokratiya təşviqi və inkişafa yardım kimi əvvəllər ayrı ayrılıqda müzakirə edilən beynəlxalq mövzuları bir-biri ilə birləşdirir. Beynəlxalq münasibətlər müzakirələrində hər yerdə geniş yer tutmasına baxmayaraq, TSİ-ı hələ də mübahisəli konsepsiya kimi olaraq da qalır. Digər tərəfdən, bu terminin həm geniş və həm dar konsepsiya sisteminin üst-üstə düşməsi görünür. Dar variant təhlükəsizliyin ənənəvi dövlət-mərkəzli anlamını əks etdirir, daxili və xarici təhlükəsizliyin təmin edilməsinə məsul olan dövlət sektoru mexanizmlərinə yönəlir və həmçinin, onların üzərində nəzarət, idarəetmə və icra funksiyaları daşıyan uyğun mülki orqanlara diqqəti yönəldir. TSİ-nin daha geniş anlamı, idarəçiliyi idarəetmə qədər önə çəkir və təhlükəsizlik sektorunun tərifini genişləndirir və qeyri dövlət silahlı qruplarını və mülki cəmiyyət kimi qeydiyyata alınmamış qeyri dövlət qüvvələrini də bura daxil edir. Daha geniş anlam, münaqişə sonrası vəziyyətlərə xüsusilə uyğundur, çünki belə vəziyyətlər təhlükəsizlik sektoru üzərində birbaşa dövlət nəzarətinin olmaması ilə xarakterizə olunur. Xüsusi qeyd ediləsi fakt odur ki, əksər münaqişə sonrası ölkələrdə təhlükəsizlik əhəmiyyətli mənalarda həm özəlləşdirilmişdir və həm də beynəlmilləşdirilmişdir və TSİ-ı təkcə dövlət təhlükəsizliyi aparatının yenidən qurulmasına deyil, daha böyük nəticələrə gətirmişdir.

TSİ-nin daha geniş və ya dar çərçivədə başa düşülməsindən asılı olmayaraq, digər tərəfdən, dövlətin nəzarətində olan təhlükəsizlik mexanizmlərinin statusu, rolu və effektivliyi TSİ-ı söylərinin əsas narahatlığı olaraq qalır və həmçinin, geniş sülh quruculuğunun uğur və ya uğursuzluğunda vacib amil kimi qalır. Hökumətlərin sahələri ilə əlaqədar baxsaq, TSİ-ı həm təhlükəsizlik və həm də hesabatlılıq çatışmamazlıqlarını aradan qaldırmaq məqsədi güdür.

Bir tərəfdən, münaqişə sonrası ölkədə öz ərazisində qanuni güc işlətmək üzərində monopoliyanın bərpa edilməsi uzun müddət ərzində real ola bildiyi halda (əgər olacaqsა), sülh quruculuğu layihəsinin məğzi dövlət nəzarəti altında saxlanıla bilən, effektiv və məhsuldar təhlükəsizlik aparatının möhkəmlənməsidir. Digər tərəfdən, münaqişə sonrası TSİ-ı gündəminin mühüm elementi təhlükəsizlik aparatının demokratik idarəçilik çərçivəsi daxilində hərəkət etməsinə və bu çərçivə ilə məhdudlaşmasının təmin edilməsinə fokuslanır. Həm insan və həm dövlət təhlükəsizliyini təmin etmək üçün effektiv dövlət-nəzarətli mexanizmlərin yaradılması üçün bu cür ikili məqsəd və eyni zamanda bu cür mexanizmlərin mülki nəzarət mexanizmləri vasitəsilə nəzarətdə qalması və hesabatlı tutulmasının təmin edilməsi, TSİ-ı konsepsiyasının mübahisəsiz

⁹ Bax: Bryden, A., və Hänggi, H., 2005. 'Reforming and Reconstructing the Security Sector', Bryden, A., və Hänggi, H. (eds.), s. 23-43.

¹⁰ Bu fəsilə təhlükəsizlik sektoru islahatı termini seçim terminidir, çünki bu termin həm praktikalər və həm də analitiklər tərəfindən geniş istifadə edilir. Lakin alternativ terminlərə də isnad edilir, məsələn, OECD-nin İnkişaf Yardımı Komitəsi (DAC) tərəfindən istifadə edilən təhlükəsizlik sistemi islahatı kimi; UNDP tərəfindən irəli sürülən ədliyyə və təhlükəsizlik sektoru islahatı və daha çox Afrikada istifadə edilən təhlükəsizlik sektoru transformasiyası təhlükəsizlik sektorunda gedən idarəçilik proseslərində fundamental dəyişikliklərə ehtiyacın olduğunu vurğulayır.

məğzini təşkil edir və istənilən münaqişə sonrası sülh quruculuğu səylərinin də əsas məqsədini təşkil edir.

Ümumilikdə, müharibə sonrası ölkələrdə həddən artıq düşmən mühiti hökm sürür və təhlükəsizlik sektoru bu cür mühitdə fundamental və uzağa gedən islahatlara başlayır. Münaqişə sonrası anı təhlükəsizlik sektorunun yenidən qurulması üçün imkanlar pəncərəsi yaratdığı fikri doğru olsa da, başqa əksər hallarda müharibədən üzülmüş ölkələr ideal islahat laboratoriyalarından uzaqda durur. Sülh müqavilələri döyüşən tərəflərin rəqabətli maraqlarını az-az hallarda uzlaşdırır və təhlükəsizlik sektorunun hissələri üzərində nəzarət mübarizəsi (və bu cür elementlərin siyasi məqsədlər üçün istifadə edilməsi) münaqişə sonrası dövrə qədər uzun müddət davam edir. Eynilə, qarşılıqlı inamsızlıq və düşmənçilik, TSİ-nin forması və istiqaməti barədə əsil konsensusa gəlmək üçün az – az hallarda əsas hazırlayır. Eyni zamanda, təhlükəsizlik idarəçiliyi gündəmi, bir qayda olaraq, müharibədən dərhal sonrakı dövrdə minimal təhlükəsizlik səviyyəsi təmin edilməsi dərəcələri arasında bölünür və beləliklə uzun müddətli islahat gündəminə əsas hazırlayır; böhranın qısa müddət ərzində idarə edilməsi, başa düşüldüyü kimi, uzun müddətli strateji islahatların hesabına prioritetləşdirilir. Bu cür vəziyyətlərə görə, müharibə sonrası ölkələrdə effektiv və dayanıqlı TSİ-nin irəli aparılması, onun tərifinə görə faktiki olaraq uzun müddətli işdir, həftələr və ya aylar ilə yox, illərlə və bəlkə də onillərlə ölçülən işdir və özlərini TSİ-a əsil həsr edən xarici qüvvələr uzun məsafəli işdə qalmaq üçün hazır olmalıdırlar.

Bununla əlaqədar daha bir çətinlik ondadır ki, münaqişə sonrası ölkələrdə TSİ prosesləri xaricdən aparılır. Az istisnalar olmaqla, TSİ-ı proqramları donor dövlətləri və ya çoxtərəfli təşkilatlar tərəfindən irəli sürülür və maliyyələşdirilir və adətən onlar bu proqramları yerinə yetirmək üçün geniş təcrübələrini də əsirgəmir və yarıdan çox hallarda yerli müqavimət və ya inersiya ilə üzləşdikdə bu prosesi irəli aparmaq üçün siyasi təzyiq də edirlər.

Bu reallıqdan çıxış edərək, xarici təşkilatlar üçün öz islahat modellərini təşviq etmək təbii hal halır, baxmayaraq ki, bu cür modellər az – az hallarda islahata məruz qalan ölkənin üstün siyasi və mədəni şəraitlərinə uyğun olur. Lakin praktikada, xaricdən təklif edilən islahat reseptləri, qaçılmaz olaraq, hər bir münaqişə sonrası ölkədəki “çərçivə şərtləri” ilə toqquşur və bura münaqişə sonrası dövrdə münaqişənin davam etdiyi məkan (qeyri-hərbi yollar vasitəsilə), münaqişədən öncəki təhlükəsizlik sektorunun təbiəti və daxili siyasi sferada əhatəli, islahat-yönümlü partiyaların nisbi gücü də daxil edilə bilər. Əksər hallarda, bu cür şərtlər TSİ-nin miqyasına, sürətinə və dərinliyinə real məhdudiyyətlər qoya bilər və bu cür təşəbbüsləri dəstəkləmək üçün yerli siyasi güclərin iradəsini məhdudlaşdırı bilər. Bu cür məhdudiyyətlərə baxmayaraq, yerli sahiblənmə məsələsi TSİ-ı proseslərinin uzun müddətli uğuru və davamlılığı üçün əhəmiyyət daşıyır. Nə qədər çətin olsa da, əgər daxili təhlükəsizlik qüvvələrinin təhlükəsizlik sektoru üzərində yavaş-yavaş yenidən sahiblənməsi gözlənilirsə, o zaman bu qüvvələr lap əvvəldən təhlükəsizlik sektorunun yenidən qurulması prosesinə cəlb olunmalıdır. Kənar müdaxilə hakimiyyəti ilə yerli sahiblənmə arasında balansın tapılması, eyni zamanda TSİ-ı proseslərinin uzun müddətli sülh quruculuğuna töhvə verməsi və bu proseslərin hər hansı yerli siyasi qüvvələr tərəfindən partizan məqsədlər üçün istifadə edilməməsi, xüsusilə çətin lakin vacib problemdir.

Bu kontekstdə, münaqişə sonrası ölkələrdə məsləhətləşmələr və müzakirələr vasitəsilə TSİ-ı seçicilərinin artırılması üçün aparılan ilkin və davamlı işlər, açıq tədbirlərlə mülki cəmiyyət təşkilatlarına təhlükəsizlik məsələləri üzrə təcrübə qazandırılması və strateji planlama

proseslərində təhlükəsizlik məsələləri üzrə yerli təcrübədən istifadə edilməsi bu xüsusi dairəni qaydaya salmağa imkan verir.

Münaqişə sonrası ölkələrdə, effektiv TSİ-1 proqramlarının həyata keçirilməsi üçün mürəkkəb mülahizələrin olmasına görə, problem təkcə donorun dözümlülüyündə deyil və həm də koordinasiya və ardıcılıqdadır. Geniş miqyasına və transformasiya potensialına görə, TSİ prosesləri çox sayda xarici qüvvələri özünə cəlb etmişdir, lakin az-az hallarda bu tədbirlər təhlükəsizlik sektoru transformasiyasının yaratdığı problemlərə qarşı ardıcıl, uzun müddətli, birləşmiş yanaşmaya çevrilmişdir. Faktiki olaraq, TSİ-1 gündəliyi ilə bağlı beynəlxalq siyasi ardıcılıq, qərribə olsa da yox dərəcəsinədir və bu hal qismən olaraq bu prosesə cəlb olunan qüvvələrin bir-birini örtən strategiyaları, proqramları və prioritetləri üst-üstə düşdüyündən bu cür olur və qismən də əksər ikitərəfli və çoxtərəfli təşkilatların bir- biri ilə koordinasiya olmamaq istəyindən doğur. Digər tərəfdən, TSİ-1 gündəliyindəki məsələlərin mürəkkəb və bir-biri ilə bağlı təbiətinə görə, bu koordinasiya boşluqlarının aradan qaldırılması üçün yolların tapılması da vacibdir.

TSİ-1 ilə əlaqəli Təvsiyələr

- Münaqişə sonrası ölkələrdə, baş verən münaqişənin nəticələri TSİ-1 üçün xüsusi problemlər yaradır. Qərar vericilər təhlükəsizlik aparatının transformasiya olması və ya yenidən qurulması ilə məşğul olmalıdırlar. Ona görə də, DDR və ya qanun aliliyi və keçid ədliyyəsi kimi geniş təhlükəsizliklə əlaqəli məsələlərin hesaba alınması münaqişə sonrası TSİ-nin vacib elementləridir.
- TSİ –1 işləri demokratik idarəçiliyin problemlərinə və həmçinin, bu konsepsiyanın effektivliyi ölçüsünə lazımi diqqəti yetirməlidir. Təkcə, təhlükəsizlik təminatına yox, həm də demokratik təhlükəsizlik idarəçiliyi üçün daxili imkanların inkişafına da diqqət yetirmək vacibdir.
- Əgər TSİ-1 proqramları münaqişə sonrası ölkələrdə bütün nüfuzlu maraqlı tərəflər ilə iş görmək istəyirsə, dövləti aşan, qeydiyyatda alınmamış mülki cəmiyyət qruplarının və silahlı qeyri dövlət qüvvələrinin daxil olduğu təhlükəsizlik sektorunun bütöv şəkildə qəbul edilməsi vacibdir.
- TSİ proqramları spesifik şəraitə uyğun olmalı və başqa bölgələrdən köçürülməməlidir. Yerli realiaqlar və ehtiyaclar, müxtəlif təhlükəsizlik və inkişaf proqramlarının yerli və kənar təcrübələrindən istifadə edilməsi vasitəsilə əks olunmalıdır.
- Münaqişə sonrası ölkələrdə TSİ-1 sektorlar- arası xarakterə malik olur və münaqişə sonrası sülh quruculuğu gündəmi boyunca keçirilən tədbirləri bir-biri ilə əlaqələndirir. Maraqlı tərəflər təhlükəsizlik idarəçiliyi prinsiplərini tətbiq etməklə biri biri ilə bağlı lakin bir birindən ayrılmış addımları birgə fəaliyyətə salmaq üçün sülh quruculuğu fəaliyyətlərinin inteqrasiyası yollarına baxmalıdır.
- (ümumi təvsiyələrə bax)

3.2. Münaqişə-sonrası Ölkələrdə Silahlı Qeyri-Dövlət Subyektləri ilə İş¹¹

Silahlı qeyri-dövlət qüvvələrinin inadkarlığı-istər üsyançı qruplar,hökumət-əleydarı yarı-hərbi qüvvələr və ya istərsə də yerli hərbi komandirlərə sadıq olan silahlı qüvvələr olsun, onlar adətən təhlükəsizlik idarəçiliyinə qarşı və silahlı qüvvələrin dövlətin əlində yenidən mərkəzləşdirilməsinə qarşı əsas maneə kimi təqdim edilir. Əlbəttə,əslində bu cür qeyri-dövlət qüvvələri münaqişə sonrası dövrdə pozucu qüvvə kimi ortaya çıxmaq bacarığına malik olur və geniş sülh quruculuğu prosesini ölümcül olaraq sarsıdır. Qeyri dövlət qüvvələrinin təhlükəsizlik təminatçıları kimi hərəkət etmələri də faktdır və onların meydana çıxması çox zaman birbaşa olaraq təsirsiz və qəddar dövlət təhlükəsizlik qüvvələrinin mövcudluğu ilə bağlı olur. Münaqişə sonrası keçid dövrü ərzində bu cür qrupların mülki cəmiyyətə yenidən qayıtmasının şərtlərinin danışıması TSİ-nin vacib mərhələsini təşkil edir və bu cür qrupların qəbul edilməsi və ya edilməməsi barədə (və necə) verilən strateji seçimlər sülh quruculuğu prosesinin taleyini müəyyən edir.

Silahlı qeyri-dövlət qüvvələri istənilən sülh quruculuğu prosesində çox zaman öncədən bilinməyən element sayıldığından, rəsmi sülh müqaviləsi imzalanmadan çox əvvəl bu cür qruplarla iş üçün daha ardıcıl strategiyalar qəbul edilməsi üçün güclü arqument gətirilməlidir.Beynəlxalq hüquqda onların hüquqi statusu ilə əlaqədar çox kiçik müddəə olduğundan, beynəlxalq təşkilatların, QHT-in ,çoxmillətli korporasiyaların silahlı qeyri dövlət qüvvələri ilə təmasa keçməsi məntiqsiz və uyğunsuzluq kimi iz qoyar və bu cür qarşılıqlı əlaqələri tənzimləyən müəyyən edilmiş prinsiplərin olmadığını əks etdirər. Şəraitdən asılı olaraq bu cür qruplara vəhşi kimi və ya dəyərli müttəfiqlər kimi münasibət bəslənir. Bu cür vəziyyət, silahlı qeyri-dövlət qüvvələrinin beynəlxalq hüquqla bağlı status və məsuliyyətləri ilə əlaqədar geniş təlimatlar hazırlanmasına ehtiyacın olduğunu göstərir və həmçinin, əgər onların sülh quruculuğu işlərinə zərər yox, fayda verdikləri gözlənilirsə,o zaman bu qüvvələrin təhlükəsizlik idarəçiliyinin geniş çətrini altına gətirilməsi zərurəti yaranar.

Hətta münaqişənin aktiv mərhələsi bitməzdən öncə, beynəlxalq hüquq və insan hüquqları standartlarına hörmət edilməsinin əhəmiyyətinə diqqət yetirərək silahlı qeyri-dövlət qüvvələri ilə təmas geniş həssaslıq kampaniyası formasını ala bilər. Silahlı qrupların mahiyyətindən asılı olaraq, bu cür kampaniyalar qrup daxilindəki potensial həssas elementlərə, məsələn qadın və ya gənclərə və ya liderlərin özünə istiqamətlənə bilər. Açıq və konstruktiv təmas vasitəsilə səhra komandirlərinin sülh komandirlərinə çevrilməsinin miqyası geniş şəkildə yoxlanmasa da,aydın olan odur ki,təmasa girilməməsi münaqişədən sonrakı dövrdə onlarla pozucu kimi üz-üzə gəlmək ehtimalını artırır.

Özəl təhlükəsizlik şirkətləri(ÖTŞ), münaqişə və münaqişə sonrası ölkələrdə artan əhəmiyyətli ,mübahisəli yeri ilə silahlı qeyri-dövlət qüvvələrinin spesifik növünü təmsil edir. ÖTŞ-lər lojistika və xəbərləşmədən tutmuş döyüşlərə dəstək xidmətləri və ya təlim və məsləhət təmin edilməsinə qədər rollar oynayır. Digər tərəfdən,qorxu ondadır ki, daxili təhlükəsizlik qüvvələri daxilində bacarıqlar qurmaq ehtiyacını qulaqardına vuraraq, xarici qüvvələrə təhlükəsizlik təminatı müqaviləsi bağlanması, uzun müddətli TSİ –ı proseslərini qısa qapanmaya gətirər. Eyni zamanda, ÖTŞ -lərdən seçimlə istifadə olunması İraqda və başqa yerlərdə çox zaman o mənaya gətirdi ki, bu qüvvələr təhlükəli mühitlərdə təhlükəsizlik anklavları qurulmasına kömək edirlər.

¹¹ Bax: Holmqvist, C., 2005. 'Engaging Armed Non-State Actors in Post-Conflict Settings'; Bryden, A.,və Hänggi, H. (eds.): s. 45-68.

Digər tərəfdən, həm də ÖTŞ-lər müharibə sonrası ölkələrdə çatışmayan təcrübə və resursları da özləri ilə gətirir və əgər düzgün tənzimlənmə gedərsə, onlar TSI-a və ümumilikdə münaqişə sonrası sülh quruculuğuna əhəmiyyətli töhvələr vermək gücündə olurlar. Hesabatlılıq və qanunilik baxımından ÖTŞ -lərin problemləli mahiyyətinə görə, onların fəaliyyətləri üçün həm geniş beynəlxalq standartların yaradılmasına təcili ehtiyac vardır və həm də bu standartlar qarşısında onların məsuliyyət daşımaları üçün vasitələr tapmaq lazımdır. Özəl təhlükəsizlik sahəsinin qlobal imkanlarına görə və fərdi ÖTŞ -lərin şəraitdən asılı olaraq ölkə qeydiyyatını dəyişmə imkanına görə, hər hansı bir standard müəyyən edən təşkilatın ÖTŞ -nin fəaliyyətini uğurla tənzimləməsi ehtimal olunan deyil; həm ölkə və həm də beynəlxalq səviyyədəki tənzimləmə strukturlarının üst-üstə düşməsi bu problemin həll edilməsinə daha da ümidli yanaşmağa imkan verir.

Silahlı Qeyri-Dövlət Qüvvələri ilə bağlı Təvsiyələr

- Silahlı qeyri-dövlət qüvvələrinin davranışına, praktikalarına və münasibətlərinə təsir etməkdən ötrü, onları sülh quruculuğu prosesinin mümkün olduqca erkən dövründə müəyyən edərək onlarla işləmək lazımdır. Beynəlxalq birliyin silahlı qeyri- dövlət qüvvələri ilə iş görməsi üçün daha koordinasiya, ardıcıl yanaşma lazımdır və onun bir hissəsinə beynəlxalq hüquqla əlaqəli silahlı qeyri dövlət qüvvələrinin status və məsuliyyətləri üzrə geniş təlimatların hazırlanması daxil olmalıdır.
- Münaqişə sonrası siyasi hakimiyyət bu cür qrupların qanuniləşdirilməsinə həvəssiz yanaşsa da, onlarla təmas üçün xüsusi mexanizmlər müəyyən edilməli və tətbiq edilməlidir. BMT və regional təşkilatlar strategiyalar hazırlamaq və tədbirləri koordinasiya etmək yerləridir. Mülki cəmiyyət təşkilatları tərəfindən hazırlanan və spesifik yerli şəraitlərə uyğun yanaşmalar qiymətli təcrübələrlə təmin edə bilər.
- Münaqişə sonrası sülh quruculuğu zamanı, əgər xarakterik idarəçilik çatışmamazlığı aradan qaldırılmasa, ÖTŞ-nin oynayacağı müsbət rol itə bilər. Beynəlxalq ÖTŞ-in çalışdığı ölkələrin müqaviləli təhlükəsizlik fərdlərini hüquqi məsuliyyət standartlarına çəkə bilmələri üçün, lisenziya sxemləri qurmaq vasitəsilə, yerli qanunvericilik aktları hazırlamalıdır. Əlavə tədbirlər bu şirkətlərin özündən gəlməlidir. Özəl təhlükəsizlik şirkətlərinin işi üçün şirkətlər tərəfindən standart müqavilə maddəsi kimi beynəlxalq davranış kodeksləri qəbul edilməlidir. Və bunlar şirkətlərin işçiləri tərəfindən başqa maraqlı tərəflərlə əməkdaşlıq edərək tərtib edilməlidir.
- İstənilən tənzimləyici sənəd üçün nəzarət və monitorinq məsələsi vacibdir. BMT, ÖTŞ-in işini monitorinq etmək üçün audit imkanı hazırlanmasına gətirən standartlar hazırlanmasına baxmalıdır. Çox güman ki, bu cür imkanlar Muzdlular üzrə BMT Xüsusi Hesabatçısının ofisi tərəfindən hazırlana bilər. Yaxşı olar ki, bu BMT Sülh Quruculuğu Komissiyası ilə birgə hazırlansın.

3.3. Təhlükəsizlik Sektorunun Yenidən Qurulmasında Mülki Cəmiyyətin İştirakı¹²

Münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəçiliyində silahlı qeyri-dövlət qüvvələrinin oynadıqları ikili rolun əksinə olaraq, qeyri-dövlət mülki cəmiyyət qrupları sülh quruculuğu proseslərində həmişəlik olaraq birqiyəmətli qüvvələr kimi nəzərdə tutulur. BMT Baş Katibi Kofi Annana görə, "sülh quruculuğu missiyaları körpü-quran, həqiqəti söyləyən, izləyən, insan hüquqlarını müdafiə edən və sosial müdafiə və iqtisadi canlanmaya çalışan mülki cəmiyyət qrupları ilə vəhdət qurmağa çalışmalıdırlar. Bu barış qurmağa gətirər və yenidən münaqişə yaratmağa çalışanların çağırışlarını azaldar və ölkədaxili və beynəlxalq qüvvələri hesabatla çəkər və münaqişə sonrası strukturlar və proqramlar qurulması üzrə milli konsensus yaratmağa kömək edər. O həmçinin, yerli icmaları tərxis edilmiş əsgərlərin, qaçqınların və məcburi köçkünlərin geriyyə qayıtmasıa hazırlayar və cəmiyyətdə qulaq ardına vurulan icmaların səsini səs verir"¹³. Mülki cəmiyyətin sülh quruculuğuna cəlb edilməsi, təhlükəsizlik təsisatlarının effektiv və hesabatlı idarəçiliyi üçün və demokratik islahat səylərinin uzun müddətli uğuru üçün həyatı element sayılır. İdeal olaraq, mülki cəmiyyət təsisatları hökumət siyasətinin və dövlət təhlükəsizlik təsisatlarının fəaliyyətlərinin monitorinq edilməsində və alternativ siyasi variantların müəyyən edilməsində həlledici rol oynayır.

Mülki cəmiyyətin münaqişə sonrası sülh quruculuğuna cəlb olunmasının müsbət nəticələrindən istifadə olunması, digər tərəfdən, bir çox problemlərin aradan qaldırılması deməkdir. Birincisi, yuxarıda təqdim edilən mülki cəmiyyətin ideallaşdırılmış konsepsiyası adətən reallıqdan çox uzaq konsepsiyayı təmsil edir. Əgər mülki cəmiyyət, geniş mənada, dövlət ilə vətəndaş arasında təşkilati sahə kimi başa düşülsə, o zaman qəbul edilməlidir ki, heç də bütün mülki cəmiyyət təşkilatları mülki dəyərləri qəbul etmir və əksinə onlardan bir qismi qeyri-liberal və anti-demokratik dəyərlər və ya hətta icmalar –arası münaqişələr təşviq edə bilər¹⁴. Xüsusilə, münaqişə sonrası ölkələrdə müəyyən qruplar hökumətin nəzarət etmək və ictimai asayiş qorumaq iqtidarında olmadığını istismar etmək və bu cür vəziyyətdən faydalanmaq üçün ölkədə qeyri-sabitlik törətməkdə maraqlı ola bilər. Mafia qrupları, səhra komandirləri dəstələri, milis və yarı-hərbi təşkilatlar kimi qüvvələrə bəzən "sivilizasiyadan uzaq cəmiyyət" kimi baxılır və sülh proseslərində mülki cəmiyyət təşkilatlarının işi daha çox "pis" mülki cəmiyyət təşkilatlarının izolə edilməsi və onların rolunun zəiflədilməsi və "yaxşı" mülki cəmiyyət təşkilatlarının işi üçün daha böyük məkan yaradılmasıdır. Eyni zamanda, son zamanların təcrübəsi göstərir ki, sülh quruculuğu prosesində mülki cəmiyyət qüvvələrinin gücləndirilməsi göründüyündən də çətindir, xüsusilə də xarici donörlər və yerli mülki cəmiyyət qüvvələri arasında güc balansının olmaması baxımından. Çox zaman, yerli mülki cəmiyyət beynəlxalq donörlər tərəfindən əməkdaşlığa cəlb olunur və xidmət təminatçıları kimi istifadə edilirlər.

Bu cür münasibətlərdə heç bir şeyin səhv olmadığı halda, xüsusilə də yerli QHT-in dağılmış dövlətlərdə dövlətin funksiyalarını əvəz edən həlledici xidmətlər göstərdiyi halda, xidmət təminatçıları modeli xarici donörlərin gündəmini yerli gündəmlə əvəz edir və çox zaman mülki cəmiyyətin uzun müddətli inkişafı üçün və ya yerli QHT-in qlobal sülh quruculuğu işlərinə

¹² Bax: Caparini, M., 2005. 'Enabling Civil Society in Security Sector Reconstruction', in: Bryden, A., və Hänggi, H. (eds.), s. 69-91.

¹³ BMT TŞ, 2004. Baş Katibin TŞ-da "The role of civil society in post-conflict peacebuilding" üzrə gedən debatda açılış çıxışı, New York, 22 İyun 2004, URL <www.un.org/apps/sg/printsstats.asp?nid=989>.

¹⁴ Chambers, S., və Kopstein, J., 2001. 'Bad Civil Society', Political Theory vol 29, N 6, (Dek. 2001), s. 837-865.

qoşulması üçün az iş görür. Başqa sözlərlə, yerli mülki cəmiyyətlərin dəyərini qəbil edərək, sülh quruculuğu prosesləri əksər hallarda bu resursdan tam gücü ilə istifadə etmirlər.

Mülki cəmiyyət təşkilatlarının sülh quruculuğu işlərinə qoşulması ilə əlaqədar beynəlxalq birliyin əsas problemi, yerli mülki cəmiyyət təşkilatlarının daha fəal və müsbət təhlükəsizlik idarəçiliyi rolu oynamaları üçün təcrübə və bacarıqlar qazanmasına kömək etmək olur və eyni zamanda xarici prioritetlər və həll yolları qəbul etdirildiyi zaman onlara müqavimət göstərilməsinin aşılması durur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yerli mülki cəmiyyətə dəstək ilə onlardan istifadə edilmə arasında düzgün balansın tapılması yerli sahiblənməyə əhəmiyyətli kömək edə bilər. Ayrı-ayrı təşkilatlara birbaşa maliyyə və texniki dəstək verilməsindən savayı, bu yerli ekspertlər və mülki cəmiyyət təmsilçilərinə sülh quruculuğu prosesinin lap əvvəlində, geniş islahat parametrləri hələ qurulduğu zaman, qərar qəbul etmə prosesində məzmunlu yer tutmağa imkan verir. Münaqişə sonrası sülh quruculuğunun həm planlaşdırılması və həm də yerinə yetirilməsi üçün yerli şərait haqqında bilgi vacibdir. Uyğun yerli ekspertlərin cəlb olunması hansı işlərin görülməsi ilə bağlı uyğunsuz və ya həddən artıq ümumi qiymətləndirmədən çəkinməyə kömək edir və yerli narahatlıqları və tələbatları ölkə səviyyəli qərarlara salmağa kömək edir.

Mülki Cəmiyyətə bağlı Təvsiyələr

- Mülki cəmiyyət təcrübəsi, sülh quruculuğu strategiyaları hazırlanıb və həyata keçirilən ilk dövrlərdən, birbaşa olaraq, işə salınmalıdır. Yerli şərait haqqında bilgi uğurlu sülh quruculuğu üçün həlledici rol oynayır və bu bilgidən nə qədər tez istifadə olunarsa, o zaman sülh quruculuğu prosesində yerli sahiblənmə səylərini irəli aparar.
- Münaqişə zonasında mülki cəmiyyət təşkilatlarına xarici dəstək dialoqun, şəffaflığın və hesabatlılığın artmasına gətirməlidir. Bu cür dəstək sponsorluq edilən mülki cəmiyyət təşkilatlarının yerli əhalini təmsil etməsini, onları işlərə cəlb etməsini və onların dəstəyini qazanmasını təmin etməlidir və yerli siyasi gündəliyin kənar gündəliklə əvəz olunmaması üçün hər bir şey edilməlidir. Mülki cəmiyyət təşkilatları üçün donor dəstəyi (xüsusən QHT-ə) ona görə də ciddi olmalı və onların bu təşkilatlara effekti haqqında məlumatlı olmalıdır. Eyni cür ciddi yanaşma Qərbi dövlətləri QHT-ə və spesifik münaqişə sonrası ölkələrdə çalışan kommersiya şirkətlərinə də tətbiq edilməlidir.
- Mülki cəmiyyətə dəstək, iştirakçılığı təşviq edən geniş səyləri heç də əvəz etmir, əksinə, tamamlayır və münaqişə sonrası sülh quruculuğu prosesində qanunilik məsələləri ilə məşğul olur. Ona görə də, mülki cəmiyyətin gücləndirilməsi, xüsusilə mülki cəmiyyət monitorinqini və təhlükəsizlik sektorunda vəkillik bacarıqlarını artırmağa dövlət təhlükəsizlik idarəçiliyi bacarıqlarının təkmilləşməsinə kömək edir.

4. Tərkislah, Tərxisetmə və Yenidən İnteqrasiya

Münaqişə sonrası ölkələrdəki təhlükəsizlik idarəçiliyinə, spesifik dövlət və qeyri-dövlət güclərinin idarə edilməsi və ya yeni qaydalara uyğun qurulması zərurətindən başqa, həmçinin silahlar (xüsusən piyadalar əleyhinə minalar və SALW daxildir) və silahlılar (keçmiş döyüşçülərin tərkislah, tərxisetmə və yenidən cəmiyyətə inteqrasiyası) baxımından münaqişənin törətdiyi nəticələri aradan qaldırmağa yönələn tədbirlər də daxildir. Bu tədbirlər, münaqişədən dayanıqlı geniş sülhə keçid

prosesinin vacib hissəsidir. Bu məsələlər çox zaman texniki termin kimi qəbul edilsə də, onlar həmçinin mahiyyətinə görə siyasidir və onların idarə edilməsi yolları həm müsbət və həm də mənfəətə oalraq geniş təhlükəsizlik mühitinə dərin təsir edə bilər.

4.1. Təhlükəsizlik Sektorunun Yenidən Qurulmasına DDR Proqramlarının Salınması¹⁵

Əksər hallarda DDR proqramları təhlükəsizlik idarəçiliyinin geniş baxışlarından böyük mənada ayrı tutulmuşdur. Bu ona görə edilir ki, DDR məsələləri üzrə aparılan danışıqlar, bir qayda olaraq, münaqişə sonrası təhlükəsizliyin dar çərçivədəki anlamı üzərində qurulur və onun kökündə vuruşan tərəflərin özlərinin maraqları, prioritetləri və təhlükəsizlik qayğıları durur. Başqa sözlərlə, DDR tədbirləri münaqişə tərəflərinin təhlükəsizlik tələblərini əks etdirir-məsələn, kimin yenidən təşkil edilən təhlükəsizlik qüvvələrinin bir hissəsi olmaq hüququ vardır ,və hüquqi olmayanlara hansı kompensasiya verilə bilər- münaqişə sonrası ölkənin və onun vətəndaşlarının geniş təhlükəsizlik tələblərini əks etdirmir. Müharibə sonrası təhlükəsizlik qüvvələrinin həcmi və tərkibi DDR ilə bağlı danışıqlarla birbaşa əlaqəlidir, lakin bu məsələlərin necə həll olunması ilə münaqişə sonrası ölkənin və onun vətəndaşlarının təhlükəsizlik təminatı üçün hansı tərkib və sayda təhlükəsizlik qüvvələrinin olması arasında əlaqə də çox zaman zəif olur.

DDR məsələlərinin adətən TSİ –1 gündəliyi meydana çıxmazdan öncə müzakirə edildiyinə görə ortaya çıxan bu cür əlaqəsizlikdən savayı, DDR təşəbbüslərinin uğuru və uğursuzluğu ilə ümumi təhlükəsizlik mühiti arasında da vacib bağlılıqlar vardır. Tərxis olunmuş döyüşçülərin mülki həyata müvəffəqiyyətlə inteqrasiya edilməməsi cinayətgərlik baxımından münaqişə sonrası dövrə birbaşa təsir edir, çünki keçmiş döyüşçülər özlərini “zorakı sahibkarlara” çevirirlər. Lakin keçmiş döyüşçüləri yenidən təşkil olunan təhlükəsizlik qüvvələrinə qəbul etməklə- Haitidə olduğu kimi, orada tərxis edilmiş əsgərlər polis qüvvələrinə qəbul edildilər-şübhəli insan hüquqları keçmiş olan qüvvələrin əlinə hakimiyyətin verilməsi təhlükəli vəziyyətə apara bilər, bütün bunlara görə, reinteqrasiya DDR-in ən çətin mərhələsidir və tələblərə cavab verən səviyyədə maliyyələşdirilməsi ehtimalı da ən azdır, daha yavaş, daha ölçülü yanaşmaya ehtiyac duyulur. Münaqişənin təbiətindən və münaqişədən sonra iqtisadiyyatın vəziyyətindən asılı olaraq, silahlı döyüşçülər ölkənin təhlükəsizliyini təmin edən rəsmi güc strukturları daxilində hərəkət edirsə (saxlanılırsa), o zaman onların ölkənin müharibə- sonrası təhlükəsizliyinə təsiri də az ola bilər. Reinteqrasiya proseslərinə şəraitlər imkan verəndə və təhlükəsizlik sektorunun yenidən qurulmasına daha geniş ehtiyaclar və tələbatlar aydın olanda, mövcud təhlükəsizlik strukturları daxilində onlar üçün məsləhətlər və yeni təlimlər keçirilə bilər.

İdeal olaraq, DDR məsələləri geniş TSİ-1 prosesinin bir elementi kimi danışıla bilər və yerinə yetirilə bilər, xüsusilə də ona görə ki, DDR sadəcə müharibə sonrası cəmiyyətlərin demilitarizasiya problemi deyil, o həm də təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyinə etdiyi təsirlə hərbi islahatların əhəmiyyətli bir elementidir. Münaqişə sonrası mühitlər ideallıqdan uzaq mühitdir, lakin DDR məsələləri həll olunmazdan öncə geniş TSİ-1 strategiyaları az-az hallarda gündəmə çıxarılır. Ona görə də, bu iki prosesin effektiv şəkildə idarə olunması, onların qarşılıqlı bağlılığına daha geniş diqqət tələb edir və həmçinin, DDR proseslərinin həm müharibə sonrası vəziyyətin təcili

¹⁵ Bax: Brzoska, M., 2005. 'DDR Proqramlarının Təhlükəsizlik sektoru yenidən qurulma işlərinə salınması', Bryden, A., və Hänggi, H. (eds.), s. 95-113; Singer, P.W., 2005. 'Addressing the Global Challenge of Child Soldiers', ibid., s. 115-135.

təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməsi üçün (vuruşan tərəflərin döyüşləri durdurmaqla) və təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyinin uzun müddətli tələblərinə cavab verməsini təmin etməsi üçün beynəlxalq resurs və təsir mexanizmlərindən daha çox strateji şəkildə istifadə olunmasını tələb edir. Məsələn, DDR tədbirlərinə ayrılan maliyyə, başlıca olaraq beynəlxalq donordardan gəldiyinə görə, DDR proseslərindən yerli liderlərin daxili təhlükəsizlik strukturları üzərində nüfuzunun gücləndirilməsinə aparan (onlara sadıq olanların mükafatlandırılması) və uzun müddətli məqsədlərə kölgə salan məqsədlərdə istifadə edilməməsi üçün, maliyyə bütün tərəflərə ayrılmalıdır. Eynilə, qərar vermə prosesləri vuruşan tərəflərdən başqa digər tərəfləri və DDR təşəbbüslərini maliyyələşdirməyə hazır olan beynəlxalq agentlikləri də əhatə etməlidir. DDR sadəcə sülh sazişini imzalayan tərəflərin qayğısı deyil, həm də müharibə-sonrası geniş sabitləşmə və insan təhlükəsizliyi məsələləri üçün də vacibdir. Xüsusilə mülki cəmiyyət qruplarını da əhatə edən geniş spektrli maraqlı tərəflər üçün məkan yaratmaqla, müharibə-sonrası təhlükəsizlik və sabitlik üçün DDR siyasətlərinin gətirdiyi nəticələrin nəzərə alınmasında onların da səslərinin eşidilməsi əhəmiyyətli addım olardı.

Uşaq əsgərlər problemi DDR prosesi üçün xüsusi haldır və indiyə qədər uşaq əsgərlərin münaqişə sonrası dövrdə cəmiyyətə yenidən inteqrasiya edilməsinə çox az diqqət yetirilir. Bir qayda olaraq, beynəlxalq sülh quruculuğu missiyaları uşaq əsgərlərlə işlə bağlı sahəyə hazırlıqsız gəlirlər və onlar mülki cəmiyyətə yenidən uğurla qovuşmaq üçün istifadə edə biləcəyi hər şeydən, o cümlədən, təhsil proqramlarına çıxış, peşəkar təlim, ailələrinə qovuşma və hətta yemək və sığınacaq kimi məsələlərə gəlincə mütləq, amma üzücü olsa da tez tez uğursuzluğa məruz qalırlar.

Problemin bir hissəsi də münaqişə tərəflərinin uşaqların əsgər kimi istifadə edilməsini qəbul etməməsi olsa da, spesifik tədbirlər tətbiq etməklə uşaq əsgərlərin DDR problemlərinin münaqişə sonrası təhlükəsizlik planlaşdırmasına salınması indi kifayət dərəcədə normal qəbul edilir.

DDR ilə əlaqəli Təvsiyələr

- Geniş TSİ-1 strategiyalarının DDR-dən öncə qurulması ehtimalının az olduğu halda, daha böyük diqqət DDR-n uzun müddətli təhlükəsizliyə etdiyi təsirin yönəli bilər və ya yönəlməlidir. Ona görə də, DDR proqramlarının siyasi məqsədləri proqramlar irəli sürülmədən öncə müəyyən edilməlidir. DDR məsələləri ilə əlaqəli qərar vermə prosesləri ona görə də genişlənməli və razılaşdırılmalıdır və daxili və xarici maraqlı tərəflər və o cümlədən, mülki cəmiyyət təşkilatları daxil edilməlidir.
- Beynəlxalq səviyyədə müxtəlif təsisatı və ölkə subyektləri arasındakı siyasi koordinasiya mexanizmləri və maliyyə planları, təxirəsalınmaz təhlükəsizlik qayğılarını iqtisadi və sosial firavanlığın uzun müddətli vacibliyi ilə birləşdirməkdən ötrü DDR-n reinteqrasiya elementlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir.
- DDR-lə bağlı keçmiş döyüşən tərəflər tərəfindən ortaya qoyulan qərarların bir sıra xüsusi maraqları əks etdirməsi mümkündür və onlar da sülh quruculuğu prosesinə uzun müddətli maneələr yarada bilər. Həssas və yüksək dərəcədə siyasi məsələ olmasına baxmayaraq, beynəlxalq təşkilatlar öz nüfuzundan istifadə edərək sülh sazişlərinin və başqa qərar vermə strukturlarının formasını dəyişərək bu cür faydası olmayan siyasətlərin davam etməsindən çəkinməlidirlər.

- DDR proqramlarında uşaq əsgərlərə xüsusi yer verildiyi təmin edilməlidir. Maddələr münaqişədə iştirak edən uşaqların sayını və xüsusi tələbləri əks etdirməlidir, o cümlədən, nə qədər qızlardan ibarət əsgər, yetimlərdən ibarət əsgər, uşaq kimi döyüşə girib həddi buluğa çatanlar üzrə kateqoriyalar hazırlanmalıdır. Uşaq əsgərlərlə bağlı problemlər üzrə daha yaxşı məşğul olmaq üçün hərbi planlaşdırma, doktrina, təlimlər və sülh məramlı qüvvələrin başqa əməliyyat tədbirləri mövcud vəziyyətə uyğunlaşdırılmalıdır. İlk müharibə-sonrası prioritet yerli silahlı qüvvələrdən bütün uşaq əsgərlərin çıxardılması mandatı olmalı və onlar ailələri ilə qovuşma, təhsil və peşə təlimi kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirən DDR proqramlarına cəlb edilməlidir.

4.2. Münaqişədən sonra Yüngül Silahların Yayılmasına və Sui-İstifadəsinə qarşı Mübarizə¹⁶

Əsgərlərin mülkilərə çevrilməsi sülh quruculuğunun uzun müddətli dayanıqlığı üçün nə qədər vacib olsa da, münaqişə sonrası cəmiyyətlərin geniş tərksilah prosesinin sadəcə bir cəhətini təşkil edir. Ondan az əhəmiyyət kəsb etməyən məsələ, adətən münaqişəni və münaqişə sonrasını müşayiət edən SALW silahlarının yayılması probleminin aradan qaldırılması və geriye çevrilməsidir. Bu silahların yayılması sülh prosesinə açıq aydın çətinliklər yaradır: SALW ayrılmaz şəkildə münaqişə sonrası cinayətgərliklə bağlıdır; onlar sülh quruculuğu üçün çalışanların işinə təhlükədir; və onlar qanun aliliyi təmin edilməsinin yenidən qurulmasını sarsıdır və kimin silahı varsa onun da hakimiyyəti var variantını həmişəlik saxlamağa çalışırlar. Eyni zamanda, əksər münaqişə sonrası ölkələrdə mövcud olan yüngül silahlar böhranının aradan qaldırılması məsələsi, qorxunc bir dairə ilə üz-üzə gəlməkdir: geniş yayılmış təhlükənin mənbələri təkcə yüngül silahlar deyil, həm də mülki əhalinin yüngül silahlarla geniş miqyasda silahlanması da geniş yayılmış təhlükələrə qarşı *cavabdır*.

SALW-a qarşı mübarizə çox təbəqəli, çox-subyektli təhlükəsizlik idarəçiliyi probleminin prototipini təmsil edir. Bu məsələnin həll edilməsi artıq təkcə hökumət təsisatlarının, strukturlarının və proseslərinin məsuliyyəti deyil və SALW proqramlaşdırması ilə məşğul olan qeyri-dövlət subyektlərinin sayı və səviyyəsi son zamanlar nəzərə çarpan dərəcədə artmışdır. Eyni şəkildə, BMT bu sahədə daha çox fəal olmuşdur, həm geniş şəkildə normalar müəyyən etməklə (tələbə yox, daha çox təklifə fokuslanmaqla) və həm də müharibədən zərər çəkmiş yerlərdə BMT-nin sahə missiyaları vasitəsilə yüngül silahların küçələrdən yığışdırılması ilə bağlı atılan konkret addımlarla.

SALW məsələləri ilə məşğul olmağa yönəlmiş regional yanaşmalar da, ən mühüm nümunə kimi, Qərbi Afrikanın yüngül silahlara qarşı qoyduğu moratorium ilə son illər ərzində artmışdır. Bu sahədə yerli subyektlərə və yerli sahiblənməyə xüsusi diqqət yetirməklə güclü presedent yaratmaq olar. Bu qismən, daha effektiv formada SALW məsələləri ilə əlaqədar silahlı qeyri-dövlət subyektləri ilə münasibət yollarını tapmaq məsələsidir və qismən olaraq, icmalar səviyyəsində yüngül silah idarəçiliyi variantlarının təşviqidir. Effektivliyindən asılı olaraq, DDR proqramlarının məhdud həyat dövrü və dar çərçivəsi olur və beynəlxalq səviyyədə aparılan silah əhvi və silahlar-

¹⁶ Bax: Ebo, A., 2005. 'Combating Small Arms Proliferation and Misuse After Conflict', in: Bryden, A., və Hänggi, H. (eds.), s 137-158.

əvəzinə inkişaf təşəbbüsləri xüsusi şəraitlərdə müəyən nəticələrə gətirsə də, onlar silahların yerli əhalidən sistemli şəkildə,uzun müddətli əsasda toplanmasını təmin edə bilmir. Ona görə də, tərksilahla bağlı icma əsaslı yanaşmalar vacibdir və SALW məsələlərini idarə etmək üçün əhaliyə yerli bacarıqlar əldə etmək istiqamətində edilən köməyə, bu sahədə həlledici idarəçilik prioriteti kimi baxılmalıdır.

Yerli sahiblənmənin fərqli səviyyələrində, SALW probleminin tələb tərəfi ilə məşğul olmaq təhlükəsizlik idarəçiliyi çatışmamazlığı ilə məşğul olmaq mənasındadır və orada TSİ və SALW təşəbbüsləri bir biri ilə qarşılıqlı kəşifdir. SALW-ın yayılmasının qarşısını almaq üçün ən effektiv uzun müddətli strategiya, silahlanma üçün ehtiyacın olmadığı haqda fərdləri və qrupları inandırmaq iqtidarında olan dayanıqlı,effektiv və hesabatlı təhlükəsizlik sektoru təsisatları yaratmaqdan keçir. Ona görə də, təhlükəsizlik sferasının başqa sahələrində olduğu kimi,münaqişə sonrası vəziyyətlərdə SALW məsələlərinin effektiv idarəçiliyi yerli, dövlət və beynəlxalq səviyyələrdə uzun müddətli, koordinasiyalı,ardıcıl və birləşmiş cavablar tələb edir.

SALW-la bağlı Təvsiyələr

- SALW proqramları geniş sülh quruculuğu təşəbbüslərinə salınmalıdır. Xüsusilə, hökumətin SALW -ın yayılmasına şərait yaradan qüsurlarının aradan qaldırılması, bir-biri ilə əlaqəsi olmayan təhlükəsizlik və inkişaf subyektləri və yerli maraqlı tərəflər arasında koordinasiya mexanizmlərinin yaradılmasını tələb edəcəkdir.
- Tərksilah işləri,təhlükəni azaltmaq üçün tələblərə yönəlmiş səylərlə tamamlanmalıdır və zorakı sahibkarlara alternativlər təmin etməlidir. Regional və region-altı təşkilatların bacarıq və imkanları SALW yayılmasının regional ölçülərinə görə gücləndirilməlidir.
- SALW məsələləri ilə bağlı tədbirlərin əsas diqqəti silahların sayına deyil, onlardan istifadə edənlərə və onların məramlarına yönəlməlidir. Ona görə də,icma əsaslı yanaşmalar və iqtisadi inkişaf sxemləri üzrə vasitələr təşviq edilməli və inkişaf etdirilməlidir; yüngül silahların mülki cəmiyyət və icma- əsaslı idarəçilik təşəbbüsləri də tələblərin idarə edilməsi üçün dayanıqlı uzun müddətli yanaşmalar kimi dəstəklənməlidir .

4.3. Mina Fəaliyyətləri Proqramlarının və Praktikalının Optimallaşdırılması¹⁷

Piyadalar əleyhinə minalar və partlamamış maddələr(UXO) münaqişə sonrası dirçəliş üçün unikal problemlər yaradır. Onlar sadəcə münaqişədən həməən sonra insan təhlükəsizliyi üçün qorxuları saxlamaqda xarakterizə olunmur,onların mövcudluğu qaçqınların geri qayıtması üçün əsas maneə yaradır,humanitar yardım proqramlarının yerinə yetirilməsini əngəlləyir və qiymətli kənd təsərrüfatı torpaqlarına əhalinin qayıtmasının qarşısını alaraq iqtisadi dirçəlişə mane olur. Orada qalan buraxılmış partlayıcı maddələrin də təhlükəsizlik riskləri vardır, əgər onlar uyğun şəkildə

¹⁷ Bax: Bryden, A., 2005. 'Mina fəaliyyətləri siyasət və proqramlarının optimallaşdırılması', Bryden, A.,və Hänggi, H. (eds.), s. 159-184.

toplanmasa və ya məhv edilməsə üsyançılar, vuruşan tərəflər, cinayət qrupları və münaqişə sonrası landşaftın təsir etmədiyi qruplar üçün ələdüşməz qənimət olacaq.

Bu problemin effektiv şəkildə həll edilməsi sülh quruculuğu prosesi üçün əhəmiyyətli təkan ola bilər. Erkən və effektiv mina təmizləmə fəaliyyəti təşəbbüsləri təkcə qaçqınların qayıtması kimi başqa sülh quruculuğu tədbirlərinə, o, həm də sülhün gətirdiyi faydaları nümayiş etdirir, beynəlxalq birliyin ilkin müsbət rolunu göstərir və sülh prosesinin başqa sahələrinə də yayılaraq vacib inam yaratma tədbiri kimi xidmət edir. Maraqlı tərəf odur ki, mina fəaliyyəti və sülh quruculuğu arasında əlaqə ümumilikdə tanınsa da, praktikada bu əlaqələr nisbətən pis inkişaf etmişdir və mina fəaliyyəti sülh quruculuğu prosesinin başqa cəhətlərindən ayrılmışdır. Lakin, humanitar mina təmizləmə fəaliyyətinə çox vaxt başqa sülh quruculuğu tədbirlərinə imkan verən fəaliyyət kimi baxsaq, mina fəaliyyətinin başqa sülh quruculuğu tapşırıqları ilə inteqrasiya edilməsi ehtiyacını aydın görə bilərik.

Mina fəaliyyətinin idarəçiliyi, həm strateji siyasi səviyyədə və həm də mina fəaliyyəti proqramlarını sahədə yerinə yetirən geniş sayda maraqlı tərəfləri əhatə edir. BMT sistemi daxilindəki tərəflərin, donor hökumətlərinin, beynəlxalq təşkilatların və xüsusiləşmiş QHT-lərin hamısının mina fəaliyyəti siyasətinin qurulmasında, koordinasiyasında və proqramlaşdırılmasında payı vardır. Bu cür idarəçilik çərçivəsinin mürəkkəbliyi, bir-birini örtən mandatlarla və özlərinin dar maraqları ilə effektiv qərar verməyə maneələr yaradır və o da mina fəaliyyətləri proqramlarının sürətinə, dayanıqlığına və effektivliyinə birbaşa təsir edir. Digər əlaqəli problem beynəlxalq birliyin həm fərdi ekspertlər səviyyəsində və həm də avadanlıq səviyyəsində verdiyi dəstəkdir -bu dəstək mina təmizləmə ölkələrdəki şəraitlərin fərqliliyi baxımından uyğun olmamışdır və ya əlbəttə, humanitar mina təmizləmənin spesifik tələbləri ilə və mina təmizləmənin geniş sülh quruculuğu səyləri ilə də əlaqələndirilməsi baxımından uyğun olmamışdır.

Mina fəaliyyəti ilə əlaqəli Təvsiyələr

- Strateji səviyyədə mina fəaliyyətlərinin koordinasiya mexanizmləri, aparılan işləri bir-birinə daha yaxşı inteqrasiya etmək və bürokratik passivliyi keçmək üçün sadələşdirilməlidir. Buraya başqa sülh quruculuğu tapşırıqları ilə əlaqəli ardıcıl məqsəd və prioritetlərin müəyyən edilməsini təmin etmək üçün çoxtərəfli və ikitərəfli yardım proqramları arasındakı və daxilindəki səylərin koordinasiya edilməsi daxildir.
- Donorlar qısa müddətli və ya gec verilən maliyyə problemlərini həll etməli və spesifik ölkələrdəki mina fəaliyyəti proqramlarının ehtiyacına uyğun olaraq dəstək verməlidir (insani və material). Ona görə də yerli şərait haqqında bilgi və uyğun məlumatların paylaşılması vacibdir. Nəticələri yaxşılaşdırmaq üçün inkişaf etmiş ölkənin təcrübəsindən istifadə olunması mühüm yollardan biridir, xüsusən də yerli imkanın qurulduğu əsas zonada.
- Sülhməramlı qüvvələr, keçid hakimiyyətləri, beynəlxalq və yerli mina fəaliyyəti aparıcı maraqlı tərəflər arasındakı aydınlaşdırılmış rollar, vəzifələr və xəbərləşmə mexanizmləri vasitəsilə sahədə BMT-nin koordinasiya roluna hörmətlə yanaşılmalıdır.

Münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəçiliyi toplusunun başqa sahələrində olduğu kimi, yerli sahiblənmə də istənilən uğurlu mina fəaliyyəti proqramı üçün həm problemlər və həm də vaciblik gətirir. Mina fəaliyyəti çox sayda subyektlərin müxtəlif səviyyələrdə cəlb olunduğu sahə kimi meydana gəlmişdir, lakin bu cür uzun müddətli problemin həll edilməsi milli imkanların inkişaf etdirilməsini tələb edir. Lakin, xarici mina ekspertlərinin mövcudluğu və onlardan istifadə edilməsi faktına görə, bu cür balansı mina fəaliyyəti halında saxlamaq çətindir. Mina fəaliyyətlərinin yerli subyektlərə qaytarılması təcrübələri heç də ruhlandırıcı olmamışdır: Kosovoda, mina fəaliyyəti səlahiyyətlərinin yerli hakimiyyət orqanlarına verilməsi qərarı sonralar geriye alındı, çünki bacarıqlar və idarəetmə sahəsində ciddi qüsurlar ortaya çıxdı.

5. Qanun Aliliyi və Keçid Ədliyyəsi

Sülh quruculuğu ölkələrində qanunilik və hesabatlılıq məsələləri əhəmiyyət daşıyır və bu cür məsələlər xüsusilə təhlükəsizlik sektorunun müzakirə mövzudur. Münaqişə sonrası ölkələrdə diqqət qanun aliliyinin təmin edilməsinin vacibliyinə yönəldiyi halda, beynəlxalq tərəflərə qanun aliliyinin tətbiq edilib- edilməməsi və ya necə edilməsi suallarına çox az yer verilir. Daxili siyasi qüvvələrlə bağlı hesabatlılıq məsələləri hərbi cinayətlərə görə hesabat tələb olunanda daha çox üzə çıxır və bu kontekstdə, hətta ədalət və sülh arasındakı dəqiq münasibətləri müəyyənləşdirmək nə qədər çətin olsa da, keçid ədliyyəsi məsələləri geniş sülh quruculuğu işlərinin bir hissəsinə çevrilmişdir. Eynilə, əksər münaqişə sonrası şəraitlərin özünə məxsus reallığına görə, az və ya çox dərəcədə, qanun aliliyinin olmaması bütün növ mütəşəkkil cinayət fəaliyyətlərinin yayılmasına və insan alverinə şərait yaratmışdır və bütün bunlar münaqişə sonrası ölkələrdə qanun aliliyi çatışmamazlıqlarının dağıdıcı nəticələridir.

5.1. Keçid Hakimiyyəti altında Qanun Aliliyinin Yenidən Təmin Edilməsi¹⁸

Öz mahiyyətinə görə, münaqişə sonrası ölkələr müəyyən mənada hüquqi limbo formasında mövcud olur. Əksər hallarda, müharibədən əvvəlki hüquqi çərçivələr ya etibardan salınır, buraxılır və ya təhrif edilərək tanınmaz hala salınır, eyni zamanda müharibə sonrası vəziyyət daha çox qanun aliliyi ilə yox, güc alliliyi ilə xarakterizə olunur. Digər tərəfdən, çox saylı tərəflərin sülh quruculuğu prosesinə qoşulması hansı qanunların tətbiqi barəsində, kimlərə qarşı və hansı hesabatlılıq və məcburetmə vasitələrinin mövcudluğu barədə dərin suallar ortaya çıxarır. Bu cür reallıq çox sayda hüquqi və siyasi dilemmalar ortaya çıxarır, ən böyük narahatlıqlardan biri isə müdaxilə qüvvələrinin və beynəlxalq keçid hakimiyyətlərinin hüquqi öhdəlikləri ilə bağlıdır.

Bu cür çaşqın şəraitdə, beynəlxalq insan hüquqları qanunu (HRL) və beynəlxalq humanitar qanunu (İHL) mühüm, amma indiki dövrdə zəif inkişaf etmiş rola malikdir. Bu günə qədər, xarici hərbi qüvvələr və mülki keçid hakimiyyətlərinin geniş mənada özlərini qorumaqla məşğul olduqları görünür və bu cür fəaliyyətin hesabatlılığı və qanuniliyini sual altına qoyur. Məsələn, fərdi sülhməramlı qüvvələr ancaq öz ölkələrinin qanunlarına bağlıdır və praktikada ancaq bir neçə dövlət öz vətəndaşlarının xaricdə xidmətdə olduqları dövrdə törətdikləri uyğunsuz hərəkətlərə görə məsuliyyətə çəkmişdir. Keçid hakimiyyətlər, oxşar olaraq, hüquqi toxunulmazlıq baxımından

¹⁸ Bax: Vité, S., 2005. 'Re-establishing the Rule of Law Under Transitional Administration', Bryden, A., and Hänggi, H. (eds.), s. 187-208.

özlərinə geniş sərbəstlik verirlər. Bu cür tendensiyalara baxmayaraq, beynəlxalq sülh quruculuğu missiyalarının üzvlərinin beynəlxalq humanitar qanunlar və insan hüquqları qanunlarına uyğun olaraq hesabatlı tutulması barədə iş getməlidir. Faktiki olaraq, mülki əhalinin qorunmasını təminat altına alan bacarıq və imkanları məhdudlaşdırmaq əvəzinə, bu cür hüquqi qaydalara riayət edilməsi öhdəliyi beynəlxalq sülh quruculuğu səylərinin qanuniliyi üçün və ona görə də uzun müddətli yenidən- qurma və inkişaf üçün həlledici amil olmalıdır. Məsələn, əgər gücdən həddən artıq istifadə olunursa, əgər azlıqlar qorunmursa, hüquqi əsas olmadan fərdlər tutulursa və ya təhlükəsizlik qüvvələrinə toxunulmazlıq verilsə, o zaman keçid hakimiyyətlərinə və gələcək hökumətə inamsızlıq kriteriyaları müəyyən edilə bilər. Ona görə də, HRL və İHL-a hörmətlə yanaşılması, beynəlxalq əməliyyatların əldə etməyə çalışdıqları ayrıca məqsəd olmamalıdır, əksinə münafişə- sonrası sülh quruculuğunun bütün cəhətləri ona ümumi məxrəc kimi əsaslanmalıdır.

Digər tərəfdən, praktiki olaraq, əgər İHL və HRL sülh quruculuğu kontekstində işə salınsa, o zaman ciddi maneələr aradan qaldırıla bilər. Birincisi, BMT-1 İHL qayda və prinsiplərinin münaqişə zonalarında yerləşən BMT qüvvələrinə şamil olduğu barədə açıq bəyan də, HRL ilə bağlı bu cür bəyənətlər mövcud deyildir. Eyni zamanda, fərqli təsisətlər beynəlxalq hüquqa hansı dərəcədə riayət edəcəkləri barədə bir-birinin əksinə mövqə tuta bilərlər: NATO-nun Kosovo əməliyyatı, hüquqi baxımdan BMT keçid hakimiyyətindən tamamilə müstəqil hərəkət edir. Bu cür vəziyyətlərdə, hüquqi qeyri-müəyyənliklərin ciddi praktiki nəticələrə gətirdiyi haqda bir başqa həll BMT TŞ –1 ola bilər, sülh əməliyyatının mandatı müəyyən edildiyi zaman, tətbiq ediləcək hüquqi rejim barədə açıq aydın və geniş tərif verilir və qüvvələrini yeridilən ölkələr və təşkilatların bu qanun çərçivələrində hərəkət etmələri bəyan edilir. Hətta sülh əməliyyatlarını idarə etmək üçün tətbiq ediləsi hüquqi sənədlər ətrafındakı qeyri-müəyyənliklər yoluna qoyula bilsə də, elan edilmiş prinsiplərlə icra arasında böyük uçurum qalacaqdır. Həm İHL və həm də HRL üçün icra mexanizmləri mövcud olsa da, praktikada bu cür mexanizmlər zəif olur və normal şəraitlərdə təsirsiz olur və münaqişədən çıxan ölkələrdə rast gəlinən fəvqaladə hallarda isə onların az dəyərə malik olduğu isbat olunmuşdur. Sülh quruculuğu missiyaları halında bu işlərlə əlaqəli bir yol da insan hüquqları məsələləri üzrə xüsusi hesabatçılardan istifadə edilməsidir və onların mandatına keçid hakimiyyətlərinin fəaliyyətləri üzərində nəzarət aparılması də daxil edilir və əlbəttə edilmişdir.

Bu kontektdə, yerli icra mexanizmlərin hazırlanması və gücləndirilməsi az əhəmiyyət daşıyır. Əlbəttə, bu cür yerli mexanizmlərin olmaması və ya çox zəif olması beynəlxalq qüvvələrin qanuniliyinə olan yerli etirazları artırır. Əgər yerli əhalinin “qanun aliliyi əsasında hesabatlılıq” prinsipinə daxil olması gözlənilirsə, beynəlxalq qüvvələrin öz addımlarına görə hesabatlı tutulmaması sinisizm yaradır və sülh quruculuğunun da güc siyasətinin başqa cür tətbiqi kimi geniş yayılmış rəyə gətirir. Yerli icra mexanizmlərinin gücləndirilməsi, beynəlxalq təhlükəsizlik qüvvələri və keçid hakimiyyətləri tərəfindən bu mexanizmlərin tanınmasını tələb edir, onlar təkcə geniş BMT sistemi qarşısında hesabatlı olmur, həm də onların hakimiyyəti altında olan dövlətin və ya ərazinin vətəndaşları tərəfindən də hesabatlı tutulurlar. Praktikada, bu müdaxilə edən qüvvələrin və təsisətlərin özlərinə diplomatik və hüquqi toxunulmazlıq vermək imkanlarına daha böyük məhdudiyətlər qoyulması mənası daşıyır, amma eyni zamanda onların siyasi motivli ittihamlardan qorunmasını təmin etməkdə davam edir. Bu, həmçinin yerli hakimiyyət tribunallarının və ombudsman təsisətlərinin güclənməsi deməkdir, çünki onların vasitəsilə beynəlxalq qüvvələrə qarşı hüquqi iddialar qaldırmaq olar. Başqa sözlərlə, daxili məhkəmə-müdafiə vasitələrinə çıxış, yenidən qurma proseslərinin qanuniliyini təmin edən əsas şərtləri təmsil

etməklə və yerli əhalinin dəstəyini almaqla, istənilən sülh əməliyyatlarının aparıcı tərkib hissəsi olmalıdır.

Yerli mexanizmlərin gücləndirilməsinin əhəmiyyəti yerli ədliyyə təsisatlarının yenidən qurulmasının vacibliyinə işarə edir. Beynəlxalq keçid hakimiyyətlərini beynəlxalq hüququn yüksək standartlarına məsul tutmaq üçün tədbirlər görülməsi o zaman fayda verər ki, yerli ədliyyə təsisatlarının da eyni standartlara məsul tutulması üçün oxşar səylər göstərsin. Qanun aliliyini dəstəkləyən və həyata keçirən bütün yerli hakimiyyətlərə effektiv insan hüquqları təlimi keçirilməsi-polisdən tutmuş hakimlərə və həbsxana gözətçilərinə qədər-istənilən ədliyyə sektorunun inkişaf strategiyasının aydın prioriteti olmalıdır. Çox hallarda, sülh yolu ilə nizamlamadan dərhal sonra tərəfsiz və effektiv hüquqi qərarlar verilməsi üçün yerli siyasi şəraitdə beynəlxalq hakimlərdən istifadə edilməsinə ehtiyac duyulur, lakin bu cür kadrlardan istifadə, möhkəm insan hüquqları prinsipləri əsasında qurulmuş hüquq sisteminin uzun müddətli bacarıqları ilə həmişə balanslaşdırılmalıdır. Başqa sahələrdə olduğu kimi, ədliyyə sektorunda da yeganə dayanıqlı keçid strategiyası kimi uzun müddətli yerli sahiblənmənin inkişaf etdirilməsi qaçılmaz zərurətdir.

Qanun Aliliyi ilə bağlı Təvsiyələr

- Bütün beynəlxalq tərəflər, rəsmi olaraq və eyni tərzdə, İHL və HRL-i vurğulayaraq, müəyyən edilmiş hüquqi normalara bağlı olmalıdır. Bu normaları təmin edən hesabatlılıq mexanizmlərinə həm beynəlxalq səviyyədə və həm də münaqişə sonrası dövlətin ərazisində hörmət edilməli və bu mexanizmlər gücləndirilməlidir. Beynəlxalq missiyalar və onların işçiləri üçün hüquqi toxunulmazlıq məhdudlaşdırılmalıdır, münaqişə sonrası ölkələrdə beynəlxalq hərbi və mülki təşkilatlar üzərində nəzarət mexanizmləri olan insan hüquqları hesabatçılarının sayı artırılmalıdır.
- Münaqişə sonrası ölkələrdə ədalətin təmin edilməsinin beynəlmilləşdirilməsi ədliyyə sektorunda yerli bacarıqların inkişafı və təşviqi zərurəti fonunda diqqətlə balanslaşdırılmalı və beynəlxalq qüvvələrə qarşı yerli iddiaların həll edilməsi üçün yerli bacarıq və səlahiyyət mexanizmləri gücləndirilməlidir (məsələn, komissiyalar və ombudsman idarələri tələb etməklə). Daxili ədalət təsisatları üçün tələblərə cavab verən təlim və nəzarət təmin olunur və prioritetləşdirilir.

5.2. Münaqişə- sonrası Ölkələrdə Keçid Ədliyyəsinin Təşviq Edilməsi¹⁹

Keçid ədliyyəsi, münaqişə sonrası ölkələrdə geniş “qanun aliliyi” *probleminin* ikinci tərəfini təşkil edir. Geniş mənada, müharibə ilə əlaqəli cinayətlər və onların nəticələri ilə üzlaşən və onları aradan qaldıran strategiyalar zənciri kimi başa düşülən keçid ədliyyəsi, müharibə qurbanlarının ehtiyacları və narahatlıqları ilə məşğul olan, barışıqı təşviq edən, dövlət təsisatlarını islah edən və qanun aliliyini yenidən təmin edən dərəcəyə qədər sülh quruculuğunun əhəmiyyətli tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Bəzən sülh prosesini pozmaq üçün ədalət tələblərinin təxirə salındığı və ya

¹⁹ Bax: Van Zyl, P., 2005. ‘Promoting Transitional Justice in Post-Conflict Societies’, Bryden, A., və Hänggi, H. (eds.), s. 209-231.

yüngülləşdirildiyi doğru olsa da, keçid ədaləti məsələlərinin həll edilməməsi uzun müddətli sülh quruculuğu səylərində korroziya effekti yarada bilər.

Keçid ədliyyəsi və təhlükəsizlik idarəçiliyi arasındakı əlaqə ilə bağlı bir neçə məsələ üzə çıxır. Daha da geniş səviyyədə, keçid ədliyyəsinin mexanizmləri məsələnin kökündə nəyin durduğunu müəyyən etməyə kömək edir, konkret narazılıqlarla məşğul olur, qeyri-demokratik və repressiv idarə formalarını yenidən legitimləşdirir, və bütün bunların hamısı gərginliyin azalmasına və yeni sosial və siyasi düzənin əsasının qoyulmasına xidmət edir. Başqa sözlərlə, keçid ədliyyə strategiyaları təhlükəsizlik idarəçiliyi strukturlarının geniş və dərin islahatları üçün konsensus qurmağa kömək edir. Eyni zamanda, münaqişə sonrası hüquqi tribunallar qanun aliliyinin əhəmiyyəti barədə və dövlət təsisatlarının vətəndaşların hüquqlarını pozacağı yox, qoruyacağına hazır olduğu barədə mühüm siqnallar göndərir. Daha spesifik olaraq, ədalət prosesləri ordu, polis və kəşfiyyat xidməti daxilində pozuntuları üzə çıxarmaqla TSI-a kömək edir və beləliklə cinayətləri müəyyən etməklə onu törədənlərin sektordan getməsinə və rəsmi dövlət təhlükəsizlik sektoruna inamın bərpa edilməsi prosesinə başlayır. DDR-la bağlı, keçid ədliyyəsinin tutduğu yol vuruşan tərəflərin öz silahlarını yerə qoymağa və sülh prosesinə qoşulmağa hazır olmalarına güclü təsir edir. Rəmzi peşmançılıq addımları əvəzinə yüngül cinayətlər törətmiş şəxslərə yumşaq münasibət göstərməklə düzgün balans qurmaq olar və eyni zamanda daha ciddi cinayətlərdə ittiham olunan şəxslər barədə cinayət işi aparıla bilər. DDR/keçid ədliyyəsi arasında əlaqə ilə bağlı da ədalətli balans qurmaq olar, münaqişə qurbanlarına ayrılan kompensasiya ilə münaqişə törədicilərinə, tərxis etmə və reintegrasiya işləri üçün, ayrılmış vəsaitlər arasında balans qurmaq olar.

Keçid Ədliyyəsi ilə bağlı Təvsiyələr

- Keçid ədliyyəsi üçün koordinasiya və planlaşdırma mexanizmləri, geniş sülh quruculuğu prosesləri ilə daha yaxından inteqrasiya edilməlidir, xüsusilə də, tam tamamlayıcı olması üçün DDR və TSI-ni proqramları da inteqrasiya edilməlidir. Təsisat qurma və kadrların yoxlayışı iki açıq sahədir ki, oradakı tədbirlər bir-birini qarşılıqlı şəkildə gücləndirməlidir.
- İstənilən keçid ədliyyəsi prosesinin birinci tapşırığı, tələblərə cavab verən səviyyədə müharibə-sonrası cinayət tribunallarına və həqiqət komissiyalarına siyasi və dövlət dəstəyinin verilməsidir. Proseslər ancaq dayanıqlı sülh quruculuğuna dəstək verən beynəlxalq birlik tərəfindən dəstəklənməlidir.
- Məhsuldarlıq məsələləri keçid ədliyyəsi proseslərində hesabatlılıqla balanslaşdırılmalıdır. Yerli –spesifik həll yolları mümkün olan yerlərdə təşviq edilməlidir, lakin bu cür həllərin siyasi partiya məqsədləri üçün sui-istifadə edilməməsi üçün yüksək qayğı göstərilməlidir.

Aydındır ki, keçid ədliyyəsi məsələlərinin konkret nəticələri cinayət törədənlərin cəzalandırılması və qurbanların sakitləşdirilməsi məsələlərindən çox uzağa gedir və keçid ədliyyəsi strategiyaları sülh quruculuğu məqsədlərini ümumi olaraq və təhlükəsizlik idarəçiliyini spesifik olaraq dərinləşdirmək üçün geniş potensiala malikdir. O da aydındır ki, bu cür potensial hərtərəfli strategiyalar vasitəsilə effektiv şəkildə istifadə oluna bilər və keçid ədliyyə proseslərini effektiv olaraq sülh quruculuğu layihələrinin digər elementləri ilə birləşdirə bilər, o cümlədən, xüsusən də

DDR(burada təhlükəsizlik yoxlayışı və resurs əlaqələri həyatı vacibdir) və TSİ-1 ilə(burada təsisat qurulması əlaqələri əhəmiyyətlidir). Digər tərəfdən, daha böyük sülh quruculuğu enerjisinin keçid ədliyyəsi söylərindən sıxılıb çıxaraq əldə edilməsi sadəcə çox sayda kənar qüvvələrin söylərini koordinasiya etmək mənasını daşımır, həm də iki mühüm maneə ilə uzlaşmaya gətirir, biri zamanla və ikincisi isə yerli sahiblənmə ilə əlaqəlidir.

(1) Keçid ədliyyəsi mexanizmləri həm texniki və həm də siyasi mənada yüksək dərəcədə mürəkkəb məsələlərdir və münaqişə dərhal başa çatan kimi onların tətbiq edilməsi də asan deyildir. Keçid dövrü ədliyyəsi prosesləri sülh quruculuğu prosesinin digər cəhətlərini də dəstəkləməsinə baxmayaraq, bu cür dəstəyin gətirdiyi faydalar, məsələn, müharibə cinayətgərlərinin təhlükəsizlik təsisatlarından təmizlənməsi kimi, tam da sülh quruculuğu prosesi başlamadan mümkün olmur. Çox hallarda, maksimum birgə fəaliyyət naminə DDR və TSİ prosesləri uzun müddətə təxirə salına bilməz. Baxmayaraq ki, bu dilemma qaçılmazdır, o.sülh prosesinin tam başlanğıcından keçid ədliyyəsi baxımından düşünməyə başlamağı təklif edir və ideal olaraq sülh müqavilələrinə ədalət öhdəliklərini salmağı təklif edir. Bu proseslərin daha geniş təhlükəsizlik idarəçiliyi strategiyaları ilə necə əlaqəli olduğu və necə əlaqədə olmasının dərk edilməsi, ən azı ədalət prosesi başlayan kimi təhlükəsizlik idarəçiliyinin ilkin fəaliyyətlərinin də ondan faydalandığını təmin edəcəkdir.

(2) geniş dövlət və siyasi dəstəyin olmadığı halda və müharibə sonrası tribunal və komissiyaların legitimliyinin açıq şəkildə tanınmadığı halda bu cür proseslər fayda gətirməyə də bilər. Müharibə cinayətləri ilə üzləşmənin ilkin prioriteti bu cür işin əhəmiyyəti barədə ölkədaxili konsensusun qurulmasıdır. Eyni zamanda, xarici tribunallara arxalanma ilə yerli keçid ədliyyəsi proseslərini idarə etmək üçün, yerli hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsi arasında balans qurulmalıdır. Müharibə cinayəti məhkəmələri və həqiqət komissiyalarının yerlərə məxsus olması və yerlərdə çalışması variantı daha çox dəyər qazandığından, bu cür proseslərin yüksək-siyasi mahiyyəti aydın risklər üzə çıxarır və yerli hakimiyyətlər onlardan ya öz işlərini ört-basdır etmək üçün və ya öz siyasi rəqiblərini sıradan çıxarmaq üçün istifadə edirlər. Əlbəttə, əsas dilemma, yerli hökumətin keçid ədliyyəsi variantına düşməncəsinə baxdığı zaman nə etməli sualıdır. Bir sıra hallarda, hökumətin laqeydliyi və ya düşmən münasibətini dövlətin inhisarından qorumaqla neytrallaşdırmaq olar və eyni zamanda mülki cəmiyyət qrupları ilə iş görmək olar(bu hal Qvatemala və Əl-Salvadora həqiqət komissiyaları ilə bağlı baş vermişdir). Başqa hallarda, bəlkə də, keçid ədliyyəsi proseslərini gecikdirmək daha yaxşı olardı, nəinki bu proseslərdən siyasi partiya məqsədləri üçün istifadə edilməsinə imkan vermək. Hər iki halda, keçid ədliyyəsinin diqqətlə aparılması onun geniş sülh quruculuğu prosesinə zərbə vurması üçün deyil, kömək etməsi üçün əhəmiyyətlidir.

5.3. İnsan Alverinə Qarşı Effektiv Tədbirlərin Hazırlanması²⁰

Mütəşəkkil cinayət və korrupsiyan münaqişə sonrası sülh quruculuğuna ciddi maneə olaraq meydana çıxsa da, insan alveri bir çox vəziyyətlərdə müharibədən üzülmüş cəmiyyətlərdə qanun aliliyinin dağılmasının xüsusilə arzuolunmaz nəticələrinə çevrilmişdir. İnsan alveri təkcə insan hüquqları məsələsi yox, həm də qanun aliliyinin bərpa olunmasına və təhlükəsizlik idarəçiliyi strukturlarının sabitləşməsinə əsas problem yaradır, çünki insan alveri şəbəkələri mütləq və təəssüf

²⁰ Bax: Ghebali, V-Y., 2005. 'Designing Effective Measures Against Trafficking in Human Beings', Bryden, A., Və Hänggi, H. (eds.), s. 233-250.

ki, çox zaman mütəşəkkil cinayət elementləri dövlət rəsmiləri və daxili təhlükəsizlik təsisatlarının üzvləri ilə əlaqəli olur.

Əlbəttə, insan alveri ilə mütəşəkkil ticarətin yaratdığı problemlər açıq aydın şəkildə münaqişə sonrası ölkələrdə təhlükəsizlik idarəçiliyi yanaşmasının həm tətbiqini və həm də zəruriliyini nümayiş etdirir. Son illərdə Cənubi Avropada ortaya çıxan vacib dərs ondan ibarətdir ki, bu problemlə effektiv şəkildə məşğul olmaq üçün cürbəcür cəbhələrdə koordinasiya fəaliyyəti ehtiyac vardır. Regional təşkilatlardan başlamış, beynəlxalq qeyri-dövlət təşkilatları, ölkə təhlükəsizlik sektoru təşkilatları və yerli insan hüquqları QHT-ə qədər geniş sayda təşkilatlar və təsisatlar insan alverinin kökünü kəsmək üçün geniş fəaliyyətlərdə fəal olmuşlar. Təkcə bu cür yaxşı təşkil olunmuş və bir-biri ilə dərin inteqrasiya olunmuş insan alveri şəbəkələri ilə mübarizə aparmaq üçün bu cür təşkilatlar və təsisatlar arasında koordinasiya bəhrə vermir, həm də aşağıdakı məsələlər daxilində və bu məsələlər boyu mübarizə aparılması əhəmiyyət daşıyır: (1) insan alverini təmin edən tərəf, geniş və asılı potensial qurbanlar ordusu yaradan iqtisadi ədalətsizlik, inkişafdan geri qalma və iqtisadi imkanların olmaması halları ilə məşğul olmağa yönəlmiş uzun müddətli yanaşmalar qurmaqla; (2) Tələb edən tərəf, o cümlədən, fəaliyyəti tənzimləyən və onun cəlb ediciliyini məhdudlaşdıran və həmçinin, miqrasiya məhdudlaşdırıcıları asanlaşdıran uzun müddətli tədbirlərin keçirilməsi və gəndər bərabərliyini təşviq edən işlərin görülməsi; (3) önləmə tədbirləri və cinayət işləri, o cümlədən, təlimlər, şəbəkələr qurma, insan alveri və onun nəticələri ilə bağlı məlumatlılıq tədbirləri aparmaqla ölkə və regional təhlükəsizlik təsisatlarının gücləndirilməsi; (4) və insan alveri qurbanlarına yardım, qurbanların sənədlərlə, sığınacaq xidmətləri ilə, istiqamətləndirmə xidmətləri ilə və evlərinə dönmə xidmətləri ilə təminat.

Xüsusən, Cənubi-Şərqi Avropa daxilində (burada bu problem xüsusilə təhlükəli idi), nisbətən yaxşı inkişaf etmiş idarəçilik strategiyasının mövcud olmasına baxmayaraq, son illər ərzində üç əlaqə uçuşunu ortaya çıxmışdır. Birincisi, insan hüquqları müddəaları ilə insan alverinə qarşı siyasətin milli təhlükəsizlik maddələri arasında uçuşunun olmasıdır. İnsan alverinin fundamental insan hüquqları məsələsi olduğunun artan dərəcədə qəbul edildiyi halda, çox sayda ölkələr ona başlıca olaraq milli təhlükəsizlik qayğısı kimi baxmaqda davam edir, və ona görə də alver edilən insanları qurban kimi yox, qanunsuz miqrantlar kimi qəbul edirlər. İkincisi, insan alverinə qarşı siyasətlə sosio-iqtisadi siyasətlər arasında daimi boşluqlar qalmaqda davam edir.

Yoxsulluğun, işsizliyin və gəndər ayrı-seçkiliyinin azaldılmasına yönəlmiş tədbirlər vasitəsilə uzun müddətli önlənmə, geniş şəkildə lazımlı zəruri tədbirlər kimi qəbul edilsə də, İndiyə kimi əldə edilən konkret nəticələr, hətta strateji planlama səviyyəsində də məhdud olmuşdur. Eyni şəkildə, məhdudlaşdırıcı Qərbi Avropa miqrasiya siyasətlərinin insan alveri şəbəkələrinin inkişafı və işləkliyində təsiri ilə bağlı da az iş görülmüşdür. Üçüncüsü və nəhayət, insan alverinə qarşı strategiyalar və təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi strategiyaları kifayət dərəcədə inteqrasiya ola bilmirlər. İnsan alveri şəbəkələrinin münaqişə sonrası təhlükəsizlik idarəçiliyinə köklü və mənfi təsirinə görə, mütəşəkkil cinayətin əlini gücləndirməklə, münaqişədən zərər çəkən ölkələrin təhlükəsizlik sektoru gündəliyinə daxil edilən insan alverinə qarşı təşəbbüslərin icra edildiyi parça-parça və xüsusi hal üçün nəzərdə tutulan üsullardan istifadə olunmasından uzaqlaşmağa təxirəsalınmaz ehtiyac vardır.

İnsan Alveri ilə Əlaqəli Təvsiyələr

- Xüsusilə polis,immigrasiya işçiləri,sərhəd keşikçiləri,hakimlər və başqa hüquq mühavizə işçiləri ilə insan alverinə qarşı keçirilən təlim proqramları geniş TSI –1 strategiyalarına daxil edilməlidir. Bu cür yanaşma regional cinayət kəşfiyyat strukturlarının gücləndirilməsini və öncədən xəbərdarlıq mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsini tələb edəcəkdir.
- İnsan alverinə qarşı mübarizə dayanıqlı, bütöv yanaşma olmalıdır və sadəcə fərdi hallara yox, şəbəkələrə hədəflənməlidir. İnsan alverini təmin edən tərəfin tədbirləri, alverin qurbanlarının problemlərini yoxsulluğun azaldılması və anti-ayrı seçkilik strategiyaları ilə daha yaxşı əlaqə quran uyğun səylərlə tamamlamalıdır.

6. Nəticələr

BMT Sülh Quruculuğu Komissiyası yaradılmazdan öncə gedən debatlarda, “təhlükəsizlik sektoru islahatı münaqişə -sonrası ölkələrdə istənilən sabitləşdirici prosesin vacib elementidir” və onun “ qanun aliliyi,keçid ədliyyəsi,DDR və mülkilərin qorunması ilə ayrılmaz olaraq bağlı olduğunun təşviq edilməsi” fikri vurğulanmışdır²¹. Yeni Komissiyanın mandatu və funksiyasının bir çox elementləri hələ də işlənilib hazırlandığı bir vaxtda, qəbul edilməlidir ki, bu yeni orqan münaqişə sonrası sülh quruculuğunda təhlükəsizlik idarəçiliyi üçün bütöv bir gündəliyin formalaşmasına əhəmiyyətli töhvə verə bildiyi halda, o, təkbaşına olaraq mövcud sülh quruculuğu praktikasının çatışmamazlıqlarını aradan qaldırmayacaq və qaldıra bilməz.

O nə edə bilər sualına cavab olaraq, mövcud çatışmamazlıqların köklərinin harada olduğu barədə suallar verə bilər və müharibədən üzölmüş ölkələrin münaqişədən sülhə keçməsi kimi çətin problemə daha ardıcıl, möhkəm, strateji və dayanıqlı beynəlxalq yanaşma təmin etməyə yönəlmiş təsisatı mexanizmlərin işə salındığı uzun və çətin həcmli proses başlada bilər.

Bu araşdırma təhlükəsizlik idarəçiliyi konsepsiyasını münaqişə sonrası sülh quruculuğu məsələlərinə yanaşmaq üçün faydalı linzaya bənzədir .Bu cür yanaşma, təkcə təhlükəsizlik məsələlərini sülh quruculuğu prosesinin mərkəzində uyğun şəkildə yerləşdirməkdən ibarət deyil,o həm də daimi sülhə keçid prosesinə mütləq cəlb olunmalı olan çoxtərəfli qüvvələrin və məsələlərin daha geniş şəkildə qarşılıqlı anlaşmasına kömək edir və diqqəti sülh quruculuğu prosesinin daha geniş sosio-iqtisadi və siyasi ölçülərinə yönəldir. Başqa sözlərlə,təhlükəsizlik idarəçiliyi cürbəcür səviyyələrdə maraqlı tərəflər arasında və çoxsaylı məsələlər üzrə effektiv koordinasiya tələb edir və həm effektivliyi və həm də hesabatlılığı özündə ehtiva edir. Siyasi qərarların iflic olması təhlükəsi yarandığı halda, bu yazı sülh quruculuğu prosesinin spesifik nöqtələrində təhlükəsizlik idarəçiliyi perspektivinin baş tutması üçün vasitələr və strategiyalar müəyyən etməyə cəhd edir.

Mandatu və tərkibinə görə,münaqişə- sonrası sülh quruculuğu fəaliyyətində beynəlxalq birliyin vəzifələrinə aid olan bir sıra mövzular Sülh Quruculuğu Komissiyası tərəfindən müzakirə olunur.

²¹ BM TŞ, 2005. TŞ sədrinin Bəyənəti , S/PRST/2005/30, 12 İyul 2005, para. 1.

Şərtlərin çərçivələşdirilməsi. Münaqişə sonrası sülh quruculuğu üçün spesifik şərait haqqında bilginin olması hədəfləyici və effektiv müdaxilələr üçün vacibdir. Ona görə də, cürbəcür təhlükəsizlik, siyasi və sosio-iqtisadi çərçivələşdirmə şərtləri nəzərə alınmalıdır. Təhlükəsizlik baxımından, irqi, dini və ya etnik kimliklə bağlı münaqişələr xüsusilə ziddiyyətli olur. Siyasi baxımdan, münaqişə öncəsi təhlükəsizlik aparatının rolu ilə bağlı mühakimələr münaqişə sonrası münasibətləri güclü şəkildə şərtləndirir, eyni zamanda sosial hüquqlardan məhrum olma və iqtisadi imkanların olmaması münaqişə sonrası sülh quruculuğu imkanlarının məhdudlaşdırılmasına aparən əsas amillərdir. Xarici təşkilatlar və ölkələr bu cür köklü məsələləri müəyyən dərəcədə həll etmək iqtidarında olurlar, lakin sülh quruculuğunun dayanıqlı olması üçün onlar hesaba alınmalıdır.

Kənar müdaxilə. Uğurlu sülh quruculuğu tezliklə və ya asan aparıla bilməz, və əgər son qazanc dayanıqlı sülh olacaqsə, kənar qüvvələr uzun müddətli öhdəliklərə hazır olmalıdır. Bu cür öhdəliklər təhlükəsizlik və sabitliyin qısa müddətli təminatına, demokratik təsisatların və effektiv və hesabatlı təhlükəsizlik strukturlarının orta müddətli quruluşuna, və sülhün, demokratiyanın və sosio-iqtisadi inkişafın uzun müddətli möhkəmlənməsinə doğru yönəlməlidir. Bu cür uzun müddətli öhdəliyin bir hissəsi olaraq, kənar qüvvələr həm də legitimlik və hesabatlılıq məsələlərinə diqqət yetirməlidir, çünki, kənar qüvvələrin yerli əhalinin və yerli siyasi qüvvələrin işlərinə dayanıqlı və içəriyə sirayət etmiş varlığına müqaviməti fərqli olacaqdır və həmən xarici qüvvələrin özünə-xidmət və hesabatsız davranışlarının dərəcəsinə uyğun olaraq onlarla birbaşa mütanasib olacaqdır.

Yerli Sahiblənmə. Sülh quruculuğu prosesini yerli sahiblənmənin uyğun rolu vasitəsilə düşünməkdə də mühüm yarar vardır, çünki spesifik şəraitlərdə və spesifik məsələlərdə yerli sahiblənmə və beynəlxalq himayə arasında balansın necə baş verməsi ilə əlaqədar sadəcə bu məsələnin əhəmiyyət daşdığına düşünmək bizə çox kiçik yol göstərir. Bu baxımdan, yerli sahiblənmə məsələsi həm sülh quruculuğu və həm də təhlükəsizlik idarəçiliyi strategiyalarının yer aldığı geniş parametrlər qurulmasında həm rəsmi və həm də qeyri rəsmi yerli tərəflərə uyğun rollar təklif edir və sülh quruculuğu proseslərində tam sahiblənmənin beynəlxalq qurumlardan daxili hakimiyyətə keçməsinin nə vaxt və necə həyata keçəcəyi ilə bağlı suallara cavab verir. Bu suallara bir neçə asan cavab olduğu halda, aydın olmuşdur ki, beynəlxalq qüvvələrin bölgədən getməsi çıxış strategiyası əsasında deyil, keçid strategiyası əsasında olmalıdır və əgər bu cür strategiyalar uğurlu olacaqsə, o zaman sülh quruculuğu prosesinin əsas hissəsi uzun müddətli dayanıqlı və daxili bacarıqlar qurma prosesi olmalıdır.

Ardıcılıq. Münaqişə sonrası sülh quruculuğu ardıcılığının əlaqəli və birləşmiş formada aparılmasının ciddi problemləri vardır. Münaqişə, fəvqaladə hal və yenidən qurma mərhələləri arasındakı boz zonalar köməkədiçə amillərdir. Oxşar şəkildə, qlobal, regional, dövlət və dövlət -altı səviyyələrdə qarışıq daxili və xarici tərəflərin və təsisatların iştirakı, onların aralarındakı faktiki əlaqələrdən asılı olmayaraq, mövcud münaqişədə birgə hərəkət etmək söylərini geniş mənada çətinləşdirir. Lakin, siyasət və proqramlaşdırmalarda bu cür əlaqələrin əldə rəhbər tutulması o zaman əhəmiyyət daşıyır ki, gövrək münaqişə sonrası ölkələrdə imkanlar açıq qalmaqla çatışmayan resurslardan düzgün istifadə olunsun və maraqlı tərəflər bu imkanlardan istifadə edə bilsinlər. Nəhayət, hakimiyyətin nə zaman yerli orqanlara veriləcəyini bilmək vacibdir və sülh quruculuğunun bütün öncəki mərhələlərində yetişmiş yerli bacarıqlar əldə edilirsə, o zaman ötürülən hakimiyyət də uzun müddətli və uğurlu olacaq.

Sülh quruculuğu gündəliyini təşkil edən müxtəlif tədbirləri bir biri ilə birləşdirən son məsələ TSİ-1 tərəfindən təklif edilən imkanlarda yerləşir. Bunun daha geniş araşdırma və analiz tələb edən, inkişaf etməkdə olan və ona görə də mübahisəli təklif olmasına baxmayaraq, TSİ –1 konsepsiyasının bütöv mahiyyəti siyasi dialoqdan tutmuş, təlim proqramları üçün siyasi və hüquqi məsləhətlər, texniki və maliyyə yardımı qədər bütün məsələləri əhatə edir. Bu mexanizmlərin və çox sayda tərəflərin geniş şəkildə inteqrasiyasının real görünməməsinə baxmayaraq, fərqli təcrübələrin qovuşması və birgə fəaliyyətlərin inkişafı üçün açıq imkanlar vardır: məsələn, təhlükəsizlik idarəçiliyi islahatı yanaşması keçmiş döyüşçülərin polis xidmətində istifadəsi ilə bağlı qərar verici orqanlara xəbərdar edə bilər; keçid ədliyyəsinin, xüsusən təhlükəsizlik yoxlanışı və təsisatı islahatla bağlı əldə etdiyi təcrübə TSİ-a çox fayda verə bilər; eyni zamanda təhlükəsizlik idarəçiliyi işləri silahlı qeyri dövlət qüvvələrinin DDR işlərində rolunu işıqlandırmağa və həmçinin, onların SALW və piyadalar əleyhinə minalardan istifadə perspektivlərinə diqqət yetirilməsinə çağırma bilər. Toplamda, təhlükəsizlik idarəçiliyi yeni BMT Sülh Quruculuğu Komissiyasının işini irəli aparmaq fikri ilə, bütün bu narahatlıqlar üçün, o cümlədən, daha dərin araşdırma tələb edən TSİ-1, DDR və qanun aliliyi məsələləri üçün, hesabat sistemi hazırlayır.

Ümumi Təvsiyələr

- Əgər münaqişə sonrası sülh quruculuğu getdiyi zaman təhlükəsizlik idarəçiliyinə müdaxilə legitim olmazsa, kənar təşkilat və ölkələrin siyasi öhdəliklər və resurslar vasitəsilə qazandıqları üstünlük sarsılacaq. On görə də, müdaxilələri sülh müqavilələrinin və ya geniş beynəlxalq mandatların maddələrinə salmaq vacibdir. Milli təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi aparıcılarının münaqişə sonrası sülh quruculuğunda iştirakı eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir.
- Strateji səviyyədə bu o deməkdir ki, koordinasiya mexanizmləri sadələşdirilməlidir, ehtiyacların qiymətləndirilməsi əsasında müəyyən edilən hərtərəfli və şəraitə uyğun əsas məqsədlər isə donorlar, beynəlxalq təşkilatlar və digər başqa təşkilatlar tərəfindən razılaşdırılmalıdır. Sahədə qurulan əməkdaşlıq strategiyaları məlumat mübadiləsi əsasında və uyğun insan və texniki resursların seçilməsi əsasında qurulmalıdır.
- Qısa müddətdə çətin və ya faydasız görünən, təhlükəsizlik idarəçiliyində payı olan geniş dairəli yerli tərəfləri əhatə edən iştirakçı islahat prosesləri, islahatları ölkə strukturlarına yeritmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təhlükəsizlik idarəçiliyi təsisatları arasında bacarıqların qurulması şəffaflığı, hesabatlılığı gücləndirəcək və nəticədə korrupsiyanı azaldacaq.
- Hakimiyyətin yerli qurumlara ötürülməsi ölkə səviyyəsində idarəçilik imkanlarının inkişafını əks etdirən ardıcıl proses olmalıdır. Ona görə də, yerli bacarıqların qurulmasını özündə cəmləşdirən mexanizmlər kənar təşkilatlar və ölkələr tərəfindən həyata keçirilən geniş miqyaslı siyasi və proqramlara tam da erkən mərhələdə inteqrasiya olunmalıdır.
- Təhlükəsizlik idarəçiliyi, sülh quruculuğunun yaratdığı problemlərin siyasi və sosio-iqtisadi ölçüləri ilə güclü bağlı olan münaqişə sonrası sülh quruculuğunun əsas mövzusu kimi qəbul edilməlidir. TSİ-1 özü özlüyündə vacib fəaliyyətdir, lakin o digər əlaqəli fəaliyyətlər olan DDR və qanun aliliyi məsələləri arasında da əlaqələr qura bilər. Əgər münaqişə sonrası sülh quruculuğunda payı olanların səyləri maksimumlaşdırılırsa, bu cür əlaqələr daha da inkişaf edəcəkdir.

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi(DCAF)

Silahlı Qüvvələr Üzərində Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi(DCAF-The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces) beynəlxalq fond olub, missiyası beynəlxalq birliyə yaxşı idarəçilik və təhlükəsizlik sektorunun islahatı ilə bağlı fəaliyyətlərdə kömək etməkdir..

Bu baxımdan, Mərkəz, beynəlxalq və ölkə səviyyəsində uyğun demokratik normalar hazırlayır və təşviq edir, yaxşı praktikaları müəyyən edir və təhlükəsizlik sektorunda effektiv demokratik idarəçiliyi təmin etmək üçün siyasi tövsiyələr verir, ölkə-daxilində dəstək məsləhətləri verir və bütün maraqlı tərəflərə praktiki kömək proqramları təmin edir.

Baxın: www.dcaf.ch

Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF):
rue de Chantepoulet 11, PO Box 1360, CH-1211 Geneva 1, Switzerland
Tel: + 41 22 741 77 00; fax: + 41 22 741 77 05; e-mail: info@dcaf.ch